

ČESKÝ JAZYK A LITERATURA

5
2019–2020

FRAUS

Vydává Nakladatelství Fraus, s.r.o.

Vedoucí redaktorka:

prof. PhDr. Marie Čechová, DrSc.

Redaktorka:

doc. PaedDr. Helena Chýlová, Ph.D.

Redakční rada:

doc. Mgr. Robert Adam, Ph.D.,
 prof. dr. hab. Mieczysław Balowski,
 doc. Mgr. Erik Gilk, Ph.D.,
 doc. PhDr. Ondřej Hník, Ph.D.,
 PhDr. Bohuslav Hoffmann, CSc.,
 PhDr. Miloš Hoznauer,
 doc. PaedDr. Helena Chýlová, Ph.D.,
 PhDr. Robert Kolár, Ph.D.,
 PhDr. Jiří Kostečka, Ph.D.,
 prof. PhDr. Jiří Kraus, DrSc.,
 doc. PaedDr. Ladislava Lederbuchová, CSc.,
 PhDr. Květa Rysová, Ph.D.,
 Mgr. Josef Soukal,
 PhDr. Ivana Svobodová,
 prof. PhDr. Karel Šebesta, CSc.,
 doc. PhDr. Martina Šmejkalová, Ph.D.,
 PhDr. Stanislav Štěpáník, Ph.D.,
 doc. PhDr. Ludmila Zimová, CSc.

adresa redakce:

Nakladatelství Fraus, s. r. o.
 Edvarda Beneše 2438/72
 301 00 Plzeň
 www.fraus.cz/cjl
 e-mail: chylova@kcj.zcu.cz

Vychází pětkrát ročně.

Cena jednoho čísla 59 Kč.

Uzávěrka čísla 31. 5. 2020.

sazba: Olga Kuchtová

Vytisknuto v České republice.

Distribuce: Předplatné zajišťuje jménem

vydavatele firma SEND Předplatné.

adresa: SEND Předplatné spol. s r.o., Ve Žlíbku

1800/77, 193 00 Praha 9 Horní Počernice

tel.: 225 985 225, e-mail: send@send.cz

© Nakladatelství Fraus, Plzeň 2020

ISSN 0009-0786

MK ČR E 4809

Vzor bibliografické citace je uveden

na www.ceskyjazykaliteratura.cz.

Časopis je zařazen v Seznamu recenzovaných
neimpaktovaných periodik vydávaných v Česku.

Časopis je zařazen do databáze ERIH+.

Obsah**Studie a články**

Sedmdesáté narozeniny Českého jazyka a literatury
M. Čechová 209

Český jazyk a literatura v posledních deseti letech
M. Šmejkalová, K. Eliášková 212

Jak otevřít *Babičku*? Nejde o místo, ale o klíč
A. Jedličková 219

Stůl prostřený k uctění Karla Havlíčka Borovského
 K blízcímu se jubileu – 200 let od jeho narození
J. Janáčková 228

Reakce na článek Psaní čárky před slučovací
 spojkou *a* ve složitém souvětí
 (ČJL 70, 2019/2020, s. 125–129)
M. Hirschová 232

V karanténě s Novou školou aneb
 Říkej věty v množném čísle, slepče!
R. Adam 235

Z nové umělecké literatury

Zdařilý kaleidoskop meziválečné literatury
E. Gilk 240

Jazyková poradna

Proč čtyři roky, ale pět let?
M. Hrdlička 244

Rozhledy

Vzpomínka na profesora Jaroslava Hubáčka
J. Svobodová 245

Vývoj češtiny a starší česká literatura v expozicích
 a programech Národního památkového ústavu,
 vhodných pro víceletá gymnázia
J. Dušek 247

Konvence a kreativita v českém jazyce
 v polském Těšíně
J. Zeman, V. Zelenková 250

Z literárního muzea: Šebestián Hněvkovský
J. Peřina 253

Literatura

Plzeňské reflexe aktuálních problémů učitelského
 studia bohemistiky
J. Pacovská 257

Český jazyk a literatura, ročník 70

Obsah ročníku 2019–2020 259

Sedmdesáté narozeniny Českého jazyka a literatury

Marie Čechová

m-cechova@seznam.cz

Klíčová slova: časopis ČJL, žáci, učitelé, vyučování, jazyk, literatura

Key words: journal ČJL, pupils, teachers, teaching, language, literature

70th Birthday of Českého jazyka a literatury

During its 70 years of existence, the journal has been focusing on key topics concerning teaching Czech. Nowadays communication education is becoming more central as well as interpreting literary texts. Some topics keep coming back in certain periods as the problems they represent remain (for example syntactic and morphological ones). Unfortunately, historical experience gained from teaching Czech has not yet been sufficiently applied in practice. Evidence of that is published in our journal as well as suggestions how to apply it.

Náš časopis se dožil sedmdesátých narozenin.

Ocitujme z našich starších studií: „Časopis prožíval časy příznivé i méně příznivé, časy bouřlivé i poklidnější, tak jako to bývá i v osudech lidí. Už pouhé prolístování starších ročníků časopisu umožní čtenáři, aby si povšiml i vlivů vnějších, především politických, a různých proudů pedagogických, filozofických a psychologických, jež časopis ovlivňovaly a ovlivňují.“ (Čechová, 2016 a 2017). Na tom nemusíme nic měnit, leda pouze to, že v posledních desetiletích vnější vlivy byly podstatně nižší než v předcházejících. Prvních šedesát let vývoje jsem připomněla na počátku 60. ročníku (s. 1–3) a podrobně je analyzovala Martina Šmejkalová v následujícím čísle (s. 53–59).

Jen stručně připomeneme vývoj před r. 1990 a následující dvacetiletí, viz výše jmenované příspěvky. Poněkud více se soustředíme na poslední desetiletí.¹

Vraťme se tedy v myšlenkách k vývoji časopisu:

Jeho založením se češtinářům dostalo možnosti soustavného samostatného studia aktuální odborné problematiky. Časopis jim přinášel odborné poučení bohemistické, metodické, zveřejňoval diskuse i různé aktuální zprávy z práce češtinářů; věnoval se cíli, obsahu, metodám a formám vyučování. Od počátku se v něm vedly diskuse, zvláště pak druhá polovina 60. let byla příznivá pro velké výzkumy, takže *ČJL* publikoval v tomto a v bezprostředně následujícím období jejich výsledky, podával obraz o stavu výuky.

Celá desetiletí bývaly běžné analýzy vyučovacích hodin ve formě příprav nebo následných zápisů z nich, to je dnes řídké, protože učitelé nižších stupňů méně píšou. S tím souvisí i nižší přímá využitelnost časopiseckých statí přímo ve výuce. To byl

---

¹ Obsahovou analýzu za posledních deset let (stejně jako v r. 2009/10 za léta předchozí) zpracovala historička oboru Martina Šmejkalová společně s Klárou Eliáškovou. Viz s. 212–218.

také důvod, proč jsme zrušili od 1. čísla 2017/18 samostatnou rubriku Z praxe našich škol; podnětné příspěvky s touto náplní rádi zařazujeme do statí a článků.

Totéž platí i o příspěvcích z rubriky Diskuse, začleňujeme je k statím a článkům. Ve stejné době jsme pozměnili i název a spolu s tím i náplň rubriky věnované současné literatuře (Za přečtení stojí, později Z nové české literatury), nyní ji označujeme jako Z nové umělecké literatury, protože se vracíme ke kdysi osvědčenému předstávání i literatury zahraniční (v poslední době např. americké a ruské).

V rámci Rozhledů jsme zavedli podrubriku Z literárního muzea, v níž se češtinářům připomínají kdysi slavné, nyní poněkud zapomenuté osobnosti, např. Josef Václav Frič, Václav Bolemír Nebeský, Albert Stifter, Karel Klostermann, Jan Karafiát, ale i mladší, např. František Josef Langer, Anna Marie Tilschová, Rudolf Medek...

Osvědčenou stálíci v časopise je rubrika Z jazykové poradny, navazující na rubriku Dotazy, kterou vedl Vlastimil Styblík, do roku 2006/2007. Rubriku nově pojmenovanou obstarává spolehlivě od počátku tisíciletí pracovnice Ústavu pro jazyk český, právě jeho poradny, Ivana Svobodová. Ta je u zdroje dotazů, a tak reaguje na neaktuálnější problémy tazatelů učitelů, rodičů i žáků.

Na počátku 90. let časopis stál před krachem. Do té doby ho vydávalo a financovalo ministerstvo školství. Do r. 1989/90 každá škola dostávala časopis tzv. centrální dodávkou, tedy nárokově, takže ho učitelé dostávali přímo ve sborovně na stůl, ale pak ministerstvo od vydávání časopisů pro školy upustilo a školní časopisy zanikaly. My jsme udrželi časopis jen díky našemu úsilí (blíže viz 2016 a 2017) a zájmu čtenářů, časopis však postupně zdražoval, v současnosti stojí roční předplatné 295 Kč, takže abonentů ubývalo.

Před třemi lety nám opět hrozilo ukončení činnosti, když upadající nakladatelství SPN, a. s., přestalo časopis vydávat. Tehdy (od 1. čísla 2017/18) se po jednáních chopilo vydání nakladatelství Fraus. Ani tam není naše situace růžová, protože po změně vydavatele časopis ztratil značnou část předplatitelů (někteří si nepovšimli změny vydavatele, některé odradila cena, jiní rezignovali), takže nad časopisem visí stále Damoklův meč. Navíc v současnosti situaci značně komplikuje pandemie vedoucí k ochromení tisku, takže č. 4 letošního ročníku zatím vyšlo jen elektronicky, toto číslo spolu s číslem 5, jak se můžete přesvědčit, vychází opět v papírové podobě. Jak to bude dále, je otázka.

Ještě rok před změnou nakladatelství došlo k relativně náhlému skonu výkonné redaktorky, paní Milady Buriánkové, která postupně přebírala výkonné redaktorství (v l. 2005/6 – 2006/7) po Vlastimilu Styblíkovi, ten pracoval ve funkci od r. 1968/69. Stáli jsme před rozhodnutím, kdo tuto zkušenou pracovníci nahradí, stala se jí od 1. čísla 2016/17 Helena Chýlová, už zběhlá v redaktorské praxi.

Časopis i v posledním desetiletí navazoval na předchozí léta a desetiletí. Došlo k přirozené obměně redakční rady, za posledních 12 let se rozrostla o nové, mladší členy, už osvědčené autory (Robert Adam, Erik Gilk, Robert Kolár, Helena Chýlová, Stanislav Štěpáník). Zčásti se obměnili i příspěvatelé, podstatně více než v předchozích

obdobích v časopise publikují pracovníci akademických ústavů (ÚJČ a ÚČL) a učitelé vysokých škol, zvláště z Moravy. Často jsou to ti, kteří přišli na tato pracoviště z nižších stupňů škol, tím je také způsoben výše konstatovaný úbytek autorů z nižších stupňů, protože zvýšení počtu fakult i vysokých škol vedlo přirozeně k tomu, že výborní středoškolští a základoškolští učitelé přešli na tyto instituce. I díky tomu se v časopise buď zmnožily nebo vůbec objevily příspěvky z teorie literatury, zvláště verše, články o jazyce médií a jejich vlivu na mediální výchovu, přibylo kvalitních interpretací současné literatury. Navrátily se analýzy stavu znalostí žáků i studentů (včetně bohemistiky), pozornost poutá i výuka minorit, hendikepovaných žáků a cizinců. Toto má někdy za následek stesky učitelů na čtenářskou náročnost.

Časopis ve své sedmdesátileté existenci se soustřeďoval a soustřeďuje na závažná témata z vyučování češtině, pozornost poutá stále více komunikační výchova.

Ovšem periodicky se některá témata opakují, protože mnohé problémy přetrvávají (např. syntaktické a morfologické). Bohužel zkušenosti z historie a vývoje vyučování češtině nebyly a zatím nejsou ve vyučování dostatečně uplatněny, doklady toho nalezneme čtenář právě v časopise *Český jazyk a literatura*.

Je zarážející, že celá desetiletí ministerstvo školství nejevilo a dosud nejeví zájem o průběžné odborné vzdělávání učitelů češtiny. To časopis alespoň zčásti vždy zajišťoval a zajišťuje, ale zůstává bez jakékoli ministerské podpory. O tom viz i v uváděné literatuře.

Na závěr mi, laskaví čtenáři, dovozte kratičké osobní vyznání: Spojila jsem s časopisem 43 let svého života, přitom 35 let odpovídám za jeho chod i odbornost. Štafetu jsem převzala od Jaroslava Jelínka, který shodou okolností vedl časopis právě 35 let.

Doufám, že časopis s jeho sedmdesátinami nebudu pohřbívat.

Držte mu, prosím, se mnou palce.

Literatura

ČECHOVÁ, M. Časopis Český jazyk a literatura vstupuje do 60. ročníku. *ČJL*, 60, 2009/10, s. 1-3.

ČECHOVÁ, M. Vývoj české lingvodidaktiky na pozadí časopisu Český jazyk a literatura. *O dieťati, jazyku, literatúre*. IV., 2016, s. 7-15.

ČECHOVÁ, M. Dožije se Český jazyk a literatura sedmdesátin? In *Život s češtinou. Nomen omen. Češka - češtinářka - Čechová*. Praha: Academia 2017, s. 344-356.

ČECHOVÁ, M. Historické perspektivy výuky češtiny aneb Nadějně vyhlídky v minulosti. In *Nové výzvy didaktiky českého jazyka. Didaktické studie*, 12, 2020, s. 100-110.

HOZNAUER, M. Do nového století a dalšího ročníku *ČJL*. *ČJL*, 51, 2000/2001, s. 1-3.

STYBLÍK, V. K 50. ročníku časopisu Český jazyk a literatura. *ČJL*, 50, 1999/2000, s. 1-3.

ŠMEJKALOVÁ, M. O čem se psalo v Českém jazyce a literatuře. *ČJL*, 60, 2009/10, s. 53-59.

Český jazyk a literatura v posledních deseti letech

Martina Šmejkalová, PedF UK
Klára Eliášková, PedF UK

martina.smejkalova@pedf.cuni.cz
klara.eliaszkova@pedf.cuni.cz

Klíčová slova: časopis Český jazyk a literatura v letech 2010–2020, žáci, učitelé, vyučování, jazyk, literatura, didaktika českého jazyka a literatury

Key words: The journal Český jazyk a literatura in the years 2010–2020, students, teachers, teaching, language, literature, methodology of teaching Czech language and literature

Český jazyk a literatura in the last 10 years

On the occasion of the journal's jubilee we are looking back at the wide range of articles brought to our readers in the last ten years. The journal offered linguistic topics, literary topics as well as articles focused on methodology or interpretation. It presented new literary works of domestic or foreign origin. Linguistic articles cover a variety of communication spheres, sociolinguistic topics or etymology. Methodology is also in the centre of attention. Regular section Jazyková poradna (language consulting service) brings answers to questions concerning practical Czech usage.

Historie nás učí, že v dobách významných historických mezníků úvodníky odborných časopisů nikdy neopomněly příslušnou událost komentovat. A činily tak dobře. Protože až dnes, kdy listujeme zažloutlými stránkami starých časopisů, uvědomujeme si, že nevznikaly ve vzduchoprázdnu, ale že byly ovlivněny mnohdy značně dramatickými okolnostmi historickými.

Proto by z předcházejícího článku Marie Čechové pro budoucí čtenářské generace neměla zapadnout informace, že aktuální, jubilejní číslo *Českého jazyka a literatury* vzniká a vychází v kritickém období celosvětové pandemie COVID-19. V zemi je vyhlášen nouzový stav, jsou uzavřeny školy, veřejná zařízení a zejména knihovny a archivy. I tento článek je psán s minimálním přístupem ke zdrojům, tvůrčí prostor je značně omezen.

Krise má i své ekonomické konsekvence – mezi hlavní z nich pro náš časopis vyplynulo, že 4. číslo neputovalo ke čtenářům v tištěné podobě, ale jen elektronicky. Naštěstí toto číslo spolu s číslem 5 vychází v tradiční podobě.

Ale nyní již k meritu jubilejního článku. Jaká byla **hlavní témata předchozích deseti let?**

Začneme **tématy literárními**. Hned ročník 61 byl charakteristický nepřehlédnutelným akcentem na osobu a dílo Karla Hynka Máchy, jehož dvousté výročí narození jsme si tehdy připomněli. I. Bertl analyzoval Máchův rukopis z hlediska grafologického (2010/2011), A. Haman přispěl polemickým článkem *Mácha problémový* (2010/2011), připomínajícím vývoj různých názorů na tvorbu tohoto velikána, J. Peřina se věnoval „čtenáři“ Karlu Hynku Máchovi (2010/2011).

Kromě oslavy jubilea Karla Hynka Máchy časopis zveřejnil i připomínku stého výročí založení *Kanceláře slovníku jazyka českého*, současného *Ústavu pro jazyk český* (zal. roku 1917; zprávu o výroční konferenci přinesla J. Bachmannová, 2010/2011).

Nad současnou situací historického románu se zamýšlel E. Gilk (2010/2011), tematicky na něj navazoval případový článek V. Novotného *Války a světy Lva Nikolajeviče Tolstého* (2010/2011), týž autor shrnul život a dílo B. Hrabala v článku *Světy včerejška v knihách Bohumila Hrabala* (2013/2014), v němž připomněl hlavní impulsy, zdroje a determinanty Hrabalova uměleckého vývoje.

J. Poláček (2010/2011) se věnoval Františku Hrubínovi u příležitosti stého výročí jeho narození, a to prostřednictvím Hrubínovy vzpomínkové knížky *Lásky*. Článek připomněl, že s knihou *Lásky* lze pracovat zejména při výuce na středních školách nejen pro osvětlení Hrubínovy básnické tvorby, ale také pro objasnění vlivu dalších, našich i cizích básníků na tohoto předního básníka.

Literárním autorům, jejich dílům, často s didaktickým vyústěním, se časopis věnoval bezpočtukrát – až už to byla literatura starší, anebo novodobá. V. Novotný v článku *Hořké světy Josefa Škvoreckého* (2011/2012) apeloval na rekapitulaci Škvoreckého díla a upozornil i na tituly méně známé, jako např. na *Nevysvětlitelný příběh aneb vyprávění Questa Firma Sicula*, L. Lederbuchová vylíčila J. Havlíčka v působivém portrétu *Duše v kleci* (2016/2017), který je přímo určen učitelům do výuky. Bezprostředně jako podklad pro inspirativní výuku je možné užít podnětný článek Roberta Kolára *Hádanky Nezvalovy Abecedy* (2018/2019).

Při analýze posledního desetiletí tvorby časopisu tak nelze přehlédnout zajímavý fakt, jak mnoho prostoru bylo věnováno tvorbě Karla Jaromíra Erbena. J. Peřina v článku *Nad poselstvím díla Karla Jaromíra Erbena* (2011/2012) při příležitosti básníkovy jubilea vyzdvihl silný umělecký i didaktický potenciál a konstatoval, že úkolem učitelů je najít klíč k Erbenovu odkazu a přiblížit ho současné generaci žáků a studentů. K Erbenovi a jeho dílu ve škole se později vrátil článek A. Zachové *K J. Erben – obraz osobnosti básníka jako kulturního konstruktů* (2018/2019), kde byl Erben a jeho umělecký vývoj představován z hlediska pohledu svého okolí. Na K. J. Erbena se zaměřil i V. Jindráček článkem *K žánrovému systému prostředků Erbenovy Kytice* (2019/2020), který se věnoval vztahu Erbenova díla k vyjadřovacím prostředkům lidové slovesnosti. Lze konstatovat, že se tak Erben stává nejčastěji zpracovávaným klasikem časopisu *Český jazyk a literatura* v posledních deseti letech.

Kromě výše zmíněných byl otištěn ještě článek *Shakespeare na střední škole* (2014/2015) od M. Mrázové nebo příspěvek *František Xaver Šalda (1867–1937)*, jež sepsal B. Hoffmann (2017/2018), a u příležitosti 150 let od narození českého kritika a 80 let jeho úmrtí přesvědčivě doložil, proč je Šaldovo dílo stále živé. Z pera B. Hoffmanna (2016/2017) pochází také jubilejní článek *Josef Kainar – sto let od narození (29. 6. 1917)*.

Didakticky lze využít kritickou analýzu Roberta Adama *Do škol míří Babička pálicí obrázky* (2014–2015), v letošním ročníku časopisu se v jubilejním roce autorky Boženě Němcové věnovala i Alice Jedličková v příspěvcích *Řeč dětských postav v prózách Boženy Němcové a Jak otevřít Babičku. Nejde o místo, ale o klíč*.

V časopise se také pozornost zaměřuje na literárněteoretickou problematiku. Zásadní článek *Rým a strofika v české poezii 19. století* zpracoval R. Kolár spolu s P. Plecháčem (2016/2017), podobně se konkrétními vzdělávacími obsahy literární teorie zabývala L. Lederbuchová, jež např. v článku *Personifikace, apostrofa, metafora poznatky o poetice jazyka v učivu literární výchovy na 2. stupni ZŠ* (2017/2018) apelovala na nezbytnost didaktického důrazu na emocionálně estetickou funkci těchto figur.² Přínosný byl také příspěvek M. Hrdiny *O paradoxu středoškolské výuky českého jazyka a literatury* (2019/20).

Přetrvávající důraz na literární historii a s tím související nedostatečnou čtenářskou průpravu v literární výchově kritizoval např. O. Hník v článcích *Současná podoba výuky literární výchovy podle výpovědí studentů* (2010/2011)³ a *K problému kvantitativní poznatků v literární výchově* (2016/2017). Časopis několikrát reflektoval také často skloňovanou otázku literárního kánonu, např. v článku O. Hníka *Školní literární kánon* (2015/2016) nebo v článku R. Malého *K problematice kánonu v literatuře pro děti a mládež* (2014/2015).

Učitel, který sleduje náš časopis, může načerpat i řadu podnětů pro shledávání se s knihami, které by třeba jinak neznal, anebo při poznávání interpretačního klíče, který mu dosud zůstal utajen. Tak např. M. Šíp (2011/2012) se věnoval mimořádné osobnosti Milady Součkové, jejíž sebrané spisy získaly cenu Magnesia Litera 2010, V. Novotný v článku *Nová nebo málo známá jména v naší próze* (2015/2016) představil čtenářům mimo jiné Jakuba Dotlačila, Viktora Špačka, Pavla Buštu, Otto Hejnice, Jana Faktora, Eugena Lišku, Annu Blažičkovou v článku *O knihách veršů a též o knížkách prozaických* (2015/2016). Připomeňme dále příspěvek R. Kolára *Nejlepší české básně 2017* (2017/2018) nebo B. Hoffmanna *Aktuální divadelní hra na starodávné téma: Zbyhoň v Národním divadle* (2018/2019).

V posledních ročnících je literární část časopisu obohacena nejen o pravidelné analýzy aktuálních děl české literatury, ale vyšlo také několik článků věnovaných dění v dalších literaturách, např. L. Machala *Slovenská literatura v Česku aktuálně* (2018/2019), *Finská beletrie v překladech po roce 2000* od J. Hanušové (2018/2019) nebo článek H. Ulmannové *Velký americký román 20. a 21. století*.

Lingvistické příspěvky se orientovaly na různé komunikační sféry, ať už to bylo na vztah mezi mluveností a psaností (J. Hoffmannová), na sféru mediální komunikace (R. Holanová), na sféru pedagogické komunikace (*Může internet přivést žáky k literatuře?*, Š. Kučera, 2010/2011). Mnozí autoři poukazovali na proměny v oficiální asymetrické komunikaci a na proměny zdvořilosti v pedagogické komunikaci (M. Šmejkalová – L. Janovec, *Jste zlatičko aneb Kterak odchytit Daňka* (2011/2012), posuny zdvořilostní vyjadřovací normy se v článku *Válka proti superkrávám jako název knihy pro mládež?* (2016/2017) zabývala M. Šmejkalová.

² Jak se ve školách druhdy neděje – pozn. autorky jako členky Nezávislé hodnotící komise MŠMT pro přijímací zkoušky a zkoušky maturitní.

³ Krátké historické odbočení – literární historie jako dosavadní dominanta výuky byla z učebních osnov českého jazyka odstraněna již v roce 1933.

Výrazné změny v komunikaci zaznamenal J. Kraus v článku *Češtinářovy problémy s hoaxem, phishingem, fejkovými hodinkami a nejen s tím vším* (2016/2017), v němž se zabýval novými slangovými výrazy jak v běžné komunikaci, tak ve školní komunikační výchově.

Značný rozmach zaznamenala v počátku desetiletí onomastická a etymologická témata – H. Chýlová pojednala o názvu lumpů v *Devateru pohádek* (2010/2011) anebo M. Mondříková o názvech zvířat v *Blahoslavově gramatice* (2010/2011).

Sociolingvistickou oblast zastupoval článek S. M. Newerky *Vliv češtiny a slovenštiny na němčinu ve východním Rakousku* (2010/2011), věnující se kontaktním jazykům tohoto areálu a na četných příkladech se zamýšlející nad otázkou, zda bude konvergenční vývoj nadále pokračovat i v současné sociopolitické situaci. Sociolingvisticky a dialektologicky byl zaměřen také článek M. Krčmové *Moravismus* (2010/2011), zabývající se obsahem tohoto pojmu. Autorka konstatovala, že slovníkový výklad „moravský jazykový prvek“ je téměř tautologismem a o samé podstatě jevu prakticky nic nevyovídá. S ohledem k historickému i správnému uspořádání země ozřejmila, že jako moravismus bývá označován prostředek typický pro východnější část moravského regionu, a analyzovala vztah mezi bohemismy a moravismy, přičemž ty druhé zmíněné označila za příznakověji vnímané. Článek je obohacen o množství příkladů z oblasti hláskosloví, mluvnice nebo slovníku. Z dalších sociolingvisticky orientovaných článků můžeme jmenovat text Jany Svobodové *Spisovná čeština ve společnosti – iluze a realita* (2011/2012).

Diskusím na téma (také) spisovné češtiny se věnovalo vůbec hodně prostoru, např. to byl článek Gabriely Lefendy a Jany Svobodové *Vnímání variantnosti v češtině a postoje normových autorit* (2016/2017) či kritická úvaha M. Čechové *Variantní kodifikace, nebo kodifikace variet?* (2012/2013). P. Sojka se v článku *Spisovnost v mluvených projevech na 2. stupni základních škol* (2014/2015) zabýval reálnou situací spisovnosti v našich školách a všímal si konkurence spisovných a obecně českých tvaroslovných a hláskových variant v projevech učitelů i žáků. Pro učitele důležitému tématu jazykových pravidel se věnoval L. Veselý ve článku *O nepravdělnostech, zvláštěnostech a výjimkách jazykových* (2011/2012), ve kterém vysvětlil důležitost toho, aby učitel vnímal jazyk z rozličných úhlů pohledů jako jev rozmanitý a neupínal se pouze k pravidlům pravopisným.

Samozřejmě že velkou část studií v časopisu představují **studie didaktické**. V průběhu deseti let jsme mohli sledovat, jak časopis postupně více a více rozvíjel akcenty na výchovu k čtenářství a interpretaci uměleckého díla v literární části, na rozvoj komunikačně orientované výchovy jazykové, na integraci obou těchto složek vyučovacího předmětu.

Za zmínku stojí kritický nebo polemický charakter statí. V posledním desetiletí byla v časopise zveřejněna série kritických článků o stavu žákovských znalostí, zvl. morfologie: viz opakované srovnávací studie R. Adama a M. Čechové, nebo článek M. Čechové *Některé přežívající mýty o češtině* (2019/2020). Časopis si přirozeně neklade pouze otázky, nabízí i odpovědi: např. k rozvoji kompetence

morfológické výborně přispívají didaktické postupy a propracované algoritmy představené v článcích R. Adama, např. *Postup při morfológickém rozboru slovesných tvarů* (2017/2018).

Opakovaně se upozorňuje na to, že absolventi středních škol mají velmi malé znalosti české literatury a českého jazyka: R. Adam, a kol. *Co neumějí studenti bohemistiky* (2010/2011), k tomu i článek S. Štěpánika *Několik poznámek k článku Co neumějí studenti bohemistiky* (2010/2011), který problematizoval iniciační text poukazem na organizační i obsahová omezení, s nimiž se musejí středoškolští učitelé potýkat, dále podobně reagoval zkušený didaktik J. Kostečka ve článku *Co nemohou umět studenti bohemistiky* (2011/2012). R. Adam a kol. na konkrétních příkladech kritizuje fragmentarizaci výuky jazykových jevů a jejich následné atomizované uchopení studentem. Této izolovanosti poznatků by mělo zabránit důsledné uplatnění soustavných jazykových rozborů umožňujících vnímat jazykové jevy v jejich souvislostech. Výsledky zajímavé srovnávací studie zaměřené na výzkum znalostí funkční morfológie žáků předložila M. Čechová v článku *Srovnání nesrovnatelného?* (2018/2019).

Důraz na **kritiku stávající podoby jazykové výuky** stoupá zejména v posledních letech. Jsou to např. články S. Štěpánika, které opakovaně poukazují na nutnost komunikačně pojaté jazykové výchovy, jako např. článek *Kognitivně-komunikační princip jako základní východisko výuky českého jazyka* (2018/2019), v němž představuje vlastní koncepci výuky češtiny, která je postavena na teorii komunikačních sfér a vychází z komunikačních potřeb žáka. Podobným tématem se zabývá polemicky vystavěný článek M. Koteňové *Je komunikačně orientovaná výuka skladby nedostižnou metou?* (2018/2019).

Kvalita komunikační kompetence a prostředky, jak ji dosáhnout, byly zkoumány i z odborného hlediska na konkrétních partiích učiva, jako např. v článku P. Sojky a L. Janovce *Částice a jazykové mýty* (2015/2016), v článku P. Sojky pak byla zkoumána *Tvaroslovná kompetence žáků 2. stupně pražských základních škol* (2016/2017). Článek *Stylové rysy vybraných psaných projevů adolescentů* (2011/2012) J. Ryblové přinesl informace o syntaktických a stylizačních anomáliích jazykových projevů ve smyslu již dříve zmíněných anomálií v projevech mluvenosti v psaných projevech, podobně článek R. Holanové a S. Štěpánika *K jazykovým a stylizačním dovednostem budoucích češtinářů* (2017/2018) informoval o úrovni této kompetence u vysokoškolských studentů.

Zcela evidentně se již uznává nutnost akcentovat důležité postavení psychodidaktiky českého jazyka, jak o tom např. pojednala např. M. Čechová v článku *Vybrané psychodidaktické aspekty zkoušení a hodnocení v českém jazyce* (2016/2017).

Velkým tématem didaktiky literatury je **čtenářství**. Čtenářství byl věnován např. příspěvek L. Lederbuchové *Ještě čteme Jiráka?* (2011/2012) nebo vzpomínkově laděný text M. Hoznauera *Deset povídek, které by otřáslы jejich světem* (2011/2012). Podstatnou informaci přinesl J. Holý v článku *Průzkumy čtenářů a čtení Jiřího Trávnička* (2014/2015), představující rozhovor s významnými osobnostmi

veřejného života. V poslední době pak k tématu čtenářství přispěl J. Vala svou případovou studií *Jak čtou osmáci?* (2019/2020).

Časopis pochopitelně komentoval i zavádění státní maturity a její proměny, např. v příspěvku K. Lippmanna *Dokážeme to?* (2010/2011), přičemž jednotlivé studie a články povětšinou konstatovaly diskusní roli a funkci testování. K. Lippmann například ve zmíněném článku shledal, že „testy jsou metodou velice spornou“. Zcela konkrétně pak na případu strakonického gymnázia přinesla poznatky o tom, jak vypadá maturitní zkouška, v článku *Charakteristika výsledků písemných maturitních prací z českého jazyka* (2017/2018) K. Rysová. Tematicky s touto oblastí souvisí i aktuální téma testování vůbec, např. v článku S. Štěpánka *Co přinesou centrálně zadávané přijímací zkoušky?* (2016/2017) se autor přimlouvá za větší míru komunikačního charakteru zkoušek a varuje před schematickými a drilovými testovými úkoly. Vztahy obsahu středoškolského studia češtiny a jeho závěru řešila M. Čechová v článku *Smysl vyučování češtině ve stínu maturit* (2013/2014).

Vedle otázek kolem maturit a testování časopis operativně reagoval i na jiné dobově aktuální problémy, jakými byla například na počátku desetiletí mediální kampaň za omezení, příp. úplné zrušení některých částí gramatického učiva; proti tomu z odborných pozic vystoupily např. M. Čechová v článku *Zrušíme nejen větné rozbor?* (2011/2012) nebo L. Zimová v článcích *O potřebnosti větného rozboru* (2011/2012) a *Ještě jednou k výuce skladbě* (2015/2016).

Dalším tématem, zpracovávaným z různých úhlů, byla **mediální výchova**. I v tomto případě musíme konstatovat, že ačkoliv se náš časopis mediální výchově a novým médiím ve výuce věnoval již před deseti lety, např. O. Dufek *Možnosti mediální výchovy v učebnicích českého jazyka* (2011/2012) nebo E. Höfflerová *Interaktivita v elektronických učebních textech* (2011/2012), článek Jindřišky Svobodové *Interpretace zpravodajských sdělení jako součást mediální výchovy* (2014/2015) nebo článek M. Schustera *Média – řečový vzor, nebo náказа?* (2017/2018), ještě v současnosti je napříč učitelskou veřejností i v médiích konstatováno její nedostatečné didaktické zpracování.

Pozornost začala být věnována i ve své době zcela novému tématu v didaktice češtiny, a to kognitivní lingvistice: L. Saicová Římalová, *Kognitivní lingvistika a škola* (2011/2012). Dalším novým tématem bylo definování čtenářské gramotnosti, u nás dosud poměrně široce až vágně vymezované, o něž se pokusil K. Šebesta v článku *Čtenářská gramotnost a umění číst* (2019/2020), v němž představil učitelům metodu inferencí na konkrétním textu Epos o Gilgamešovi.

Z inovativních témat nemohl časopis přehlédnout korpusové výzkumy, ať už to byl článek *Korpus s vodmocninou* (2013/2014) K. Šebesty, v němž byl na základě akvizičních korpusů zkoumán výskyt protetického „v“ v pedagogické komunikaci, článek *Nářeční korpus DIALEKT a jeho použití ve výuce češtiny* (2018/2019) autorek M. Waclawicové a H. Goláňové nebo článek *Využití nástroje SyD ve výuce češtiny* (2016/2017) M. Maturové.

Dalším novým, byť dílčím tématem, které se objevilo na stránkách časopisu, bylo unikátní představení zcela nového pohledu na matematickou slovní úlohu jako na jistý typ specifického jazykového komunikátu v článku M. Hirschové *Matematická slovní úloha jako komunikát* (2017/2018).

V minulém desetiletí se stále častěji jako dominantní požadavky na odbornou přípravu učitele ukazují také jeho kvality ortoepické, a to v článcích *Kvalita mluveného projevu učitele v literární výchově* (2015/2016) autora V. Jindráčka a J. Málkové *Kultivovanost mluveného projevu učitele* (2014/2015). J. Vlčková a S. Štěpáník se v příspěvku *Jak na zvukovou stránku ve výuce češtiny?* (2017/2018) zabývali nejčastějšími nedostatky mluveného projevu žáků 4. ročníku gymnázia; z obecnějšího hlediska pak problematiku zpracovával článek *Řeč mateřská, řeč bohatá* (2017/2018) Z. Palkové.

Časopis pohlížel i za hranice České republiky a přinášel četné články o výuce na zahraničních školách nebo na školách zajišťujících domácí vzdělání pro děti pracovníků institucí Evropské unie, např. J. Jonák, *Maturity z českého jazyka na Evropských školách* (2011/2012) nebo H. Lesemannová *Ústní maturitní zkouška na švýcarském bilingvním gymnáziu* (2011/2012). S. Štěpáník v *Analýze diskurzu ve školské praxi na příkladu z Anglie* (2014/2015) představuje metodu analýzy diskurzu jako základní pilíř zkoušky AS-level v britském školském systému, M. Hrdlička v článku *Čeština v zemi asijského tygra* (2016/2017) informuje o studiu bohemistiky v Jižní Koreji; autor se v našem časopise soustavně věnuje otázkám výuky češtiny u cizinců.

Časopis pravidelně s účastí registroval i smutné okamžiky, kdy českou bohemistiku opustily významné osobnosti jako Vlastimil Styblík, František Daneš, Lubomír Doležel, Milan Jelínek, Přemysl Hauser, Zoe Hauptová, Ivan Lutterer, Lumír Klimeš, Světlá Čmejrková, Svatava Machová, Otakar Chaloupka, Eva Hošnová, Jarmila Alexová a další a sdílel se svými čtenáři soustrastnou vzpomínku. V letošním roce nás opustil Jaroslav Hubáček (viz s. 245).

Významnou součástí činnosti časopisu je také publikace recenzí aktuálně vycházející odborné literatury vhodné pro učitelskou veřejnost a prezentace odborných či popularizačních akcí.

K podobným bilančním článkům se většinou připojuje noticka, že autor nemohl zdaleka vyčerpat veškerý obsah, jež desetiletí vycházení časopisu skýtá. Tak je tomu i v našem případě. Můžeme se ale utěšovat nadějí, že jsme v čtenáři tohoto příspěvku vzbudili potřebu se do předchozích ročníků začít, neboť časopis může zapálenému češtináři poskytnout skutečně podnětný a odborně fundovaný kvalitní obsah. Přejeme časopisu v roce jeho výročí, aby tuto službu svým čtenářům v neztencené míře nabízel i nadále.

Jak otevřít *Babičku*? Nejde o místo, ale o klíč

Alice Jedličková, ÚČL AV ČR

jedlickova@ucl.cas.cz

Klíčová slova: vypravování, vložené vyprávění, strategie čtení, srovnávací přístup, Božena Němcová, *Babička*

Key words: storytelling, embedded narrative, reading strategy, comparative approach, Božena Němcová, *Babička*

How to Access *Babička*? It Is not about the Passage but the Key

The article reviews current trends in approaching the work of Božena Němcová: journalists focus on her personality, school is constantly trying to find the way to deal with her work, especially with the novel *Babička*. From an exceptional literary work the book has gradually developed into a cultural icon on the one hand and also into a nightmare of school reading on the other hand. Sometimes it seems that it is all the matter of methodology. The author of this article analysed embedded narratives as a crucial means of the structure of the novel to set parameters to compare three love stories contained in the book.

Tento článek vzniká ve dnech, v nichž se média předhánějí v připomínkách výročí narození Boženy Němcové. Dominantou úvah a debat o jejím odkazu zůstávají osobnost a společenské postoje; v těsném závěsu se připojuje téma věčného zápasu o psaní i s psaním, jež řada diskutérů vidí odzrcadleno i skryto v autorčině korespondenci, u níž někteří zdůrazňují i její literární potenciál.¹ Literární tvorba sama však zůstává v pozadí, jakoby trochu přikrčena za elegantní róbou Hellichova portrétu. *Babička* bývá zmiňována jako dílo, které v důsledku kulturních a školských stereotypů zbytečně zastíňuje ta ostatní; oslovení experti dostávají jen tu a tam prostor hájit její literární jedinečnost.² To, co zbývá z *Babičky*, se leckdy jeví jen jako didaktický problém: Číst, nebo nečíst? A v jakém věku? Mohlo by se zdát, že tradovaná představa knihy jako obrazu idylického dětství, a tudíž vhodné dětské četby je už dost dlouho překonána, stejně jako pojetí knihy jako národopisného zdroje.³ Co to však znamená pro současný výklad *Babičky*? Do jakého pojetí výuky ji učitelé zasazují: četba zajímavých děl, nebo miniaturizované dějiny literatury? Jak ji vnímají oni sami? Jak čerstvé či dávné je jejich vlastní čtení? Podle aktuálního neformálního průzkumu⁴ se učitelé shodují na významu díla, jeho četbě ve škole se však leckdy vyhýbají, a raději volí alternativní akcent: Němcovou pohádkářku či povídku Divá Bára s aktuálním tématem jinakosti a vyloučení. Opakuje se argumentace, že dílo je četbou až pro zralého čtenáře. Pak se to ovšem týká i řady dalších – a nejde tu o *Babičku*, ale o to, jak

¹ LAUDER, S. Záznak jménem Němcová. Dvě stě let od narození Boženy Němcové, ženy, kterou oslavoval Kafka, komunisté i současnost. *Respekt*, 31, 2020, č. 6, s. 12–17; ZÍDKOVÁ, L. Neznámá rebelka Božena Němcová, Pátek *Lidových novin*, 24. 1. 2020, s. 12. SVOBODOVÁ, E. Jak vzpomínáme na Boženu Němcovou? *Babička* je pro studenty nehorší čtenářský zážitek. [online] Dostupné z: <<https://wave.rozhlas.cz/jak-vzpominame-na-bozenu-nemcovou-babicka-je-pro-studenty-nejhors-i-ctenarsky-8144375>>

² Rozhovor s Lucií Saicovou Římalovou a Robertem Adamem v cit. článku Lucie Zídkové.

³ Srov. ČENKOVÁ, J. *Babička* v didaktickém hávu v minulosti a dnes: Jak a kdy číst *Babičku* ve škole? In PIORECKÝ, K., BERKES, T., BERWANGER, K. et al. *Božena Němcová a její Babička. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Hodnoty a hranice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě*, Praha 28. 6. – 3. 7. 2005. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 235–247.

⁴ Ukázky ankety na facebooku iniciované J. Soukalem [online] Dostupné z: <https://www.ascestinaru.cz/_trashed/>

žáky obecně připravit na přechod k literatuře pro dospělé – s vyššími intelektuálními nároky, zobrazením pokročilé životní zkušenosti, a to navíc z jiné kultury či doby a s jinými komunikačními zvyklostmi. Jako schůdná cesta k *Babičce* bývá zmiňována volba nějaké atraktivní ukázky; ta se většinou ustálila na Viktorčině příběhu. Do jaké míry se však kritéria „atraktivit“ mohou shodovat s kritérii čtenářů na druhém stupni?⁵ Ano, příběh Viktorky se nám vzhledem k tématu tragické osudové lásky a dějové sevřenosti jako takový jevit může. Obojím se však vymyká celku; musíme proto počítat s tím, že poklidný chod okolního vyprávění může povzbuzeného mladého čtenáře stejně zase zklamat.

To, že získat jeho zájem není snadné, autorka tohoto textu dobře ví: Loni jsem tu v ohlasu staršího příspěvku Lucie Saicové Římalové⁶ plédovala za zavedení tématu dětských postav a hlavně jejich řeči do školní rozpravy o *Babičce*.⁷ Badatele téma průkopnický napodobivého, psychologicky a komunikačně adekvátního zobrazení dětské řeči zaujalo. Ale semináře se studenty od prvních ročníků víceletého gymnázia až po maturanty mi ukázaly, že pro mladé čtenáře vychované moderní dětskou literaturou to žádné lákadlo není. Přesvědčivá dětská řeč je pro ně prostě příliš samozřejmá; nepomohlo ani srovnání se staršími prózami pracujícími s modelem „malého dospělého“. U nejmladších účastníků se naopak výborně osvědčilo soustředění na mezigenerační komunikaci, „výměnu zkušeností“, jež nám dovolilo inscenovat paralelní situace v současnosti a srovnávat tak parametry dvou velmi rozdílných životních horizontů. Společně jsme zjistili, že babička je pevně usazena ve své zkušenosti (a době), ale otevřena jiným názorům, novým věcem a tolerantní – a že v tom smyslu je tedy b/Babička velmi moderní. Tento přístup ovšem předpokládal určitý „řez“ textem a přesvědčil mě, že způsob, jak otevřít *Babičku* pro mladé čtenáře, neznamená vybrat jednu pasáž jako pro čítanku, nýbrž zaměřit se na pojednání jednoho problému. To znamená třeba na hodnotové postoje hrdinů, ale také na to, jak jsou vyjádřeny, tedy i na poetiku textu. Abychom z b/Babičky, zasypané nánosem výchovy k vlastenectví a práci, nedělali třeba zase ikonu hnutí za rovnost kohokoli s kýmkoli. Například by stálo za to, usadit Viktorčin příběh v kontextu dalších, které se tu vyprávějí. Dál se proto soustředíme na to, co, kdo a komu, a za jakých okolností vypráví.

Vyprávění ve vyprávění / Vyprávění o vyprávění

Nejprve několik otázek pro zběhlé čtenáře: Vzpomínáte si, kdo Viktorčin příběh vypráví? Kdo o tom, jak dvorský písař dostal za vyučenou? A kdo pověst o devíti křížích? Cílem otázky není ani tak prověřit paměť čtenářovu, jako zaměřit jeho

⁵ Obsáhlý výzkum výběrově reprezentovaný In VALA, J.; ŠMAKALOVÁ, K.; VÁLKOVÁ, K. Jak čtou osmáci? *ČJL*, 70, 2019/2020, s. 64–71, přesvědčivě ukazuje, že jedním z nejdůležitějších faktorů čtenářské atraktivit díla zůstává pro žáky druhého stupně podobnost životních situací hrdinů anebo alespoň jejich „přenositelnost“ do oblastí jejich vlastních zájmů.

⁶ SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, L. Barunka a její sourozenci. K obrazu postav dětí v *Babičce* Boženy Němcové. *ČJL*, 56, 2005/2006, s. 92–97.

⁷ JEDLIČKOVÁ, A. „Ma-ma-maminko-podívejte se, co mám!“ Řeč postav v prózách Boženy Němcové. *ČJL*, 70, 2019/2020, s. 188–206.

pozornost na podstatnou vlastnost textu: Vyprávění o babiččině každodenním životě na Starém bělidle a o událostech, které do něj zasáhly, je prostoupeno celou řadou vyprávění vložených. Právě opomíjení této skutečnosti ve školské výuce a představení knihy jako monolitického „vyprávění o babičce“ možná vede k tomu, že ve veřejné debatě i seriózních čtenářských výzkumech vždy znovu nacházíme nárek nad tím, že *Babička* „nemá žádný děj“. Jako „dějová“ bývá na milost přijata právě jen 6. kap. s Viktorčiným příběhem. Sotvakdo si přitom uvědomuje, proč je důležité, že ho vypráví rýznburský myslivce babičce a že klíčovou část příběhu, pád do objetí i moci černého myslivce, vypráví kovářce sama omámená Viktorka. Nepřipravení či předpojatí čtenáři také leckdy ani nepostřehnou, že ve dvou v textu vzdálených a časovou následnost porušujících retrospektivách (v 7. a 14. kapitole) se odvíjejí nanejvýš dramatické události a rozhodnutí babiččina života. Pracovat s rozlišením pojmů událost – děj – dění můžeme nejspíš až s vysokoškolskými studenty, obeznámenými s pravidly výstavby vyprávění. Ale rozlišit ve vyprávění všední úkony od svátečních rituálů a událostí, které mění životní situaci a postoje hrdinů, by měli zvládnout i středoškoláci; a alespoň vyzkoušet to mohou i žáci posledních ročníků základní školy: vždyť takhle nejde o poetologické kategorie, ale o zkušenost se světem.

Zopakujme již známé: *Babička* není (ne)dějový monolit: zcela v intencích žánru obrazů, uvedeného v původním podtitulu, který se dnes většinou nepřetiskuje, je mozaikou úkonů, aktivit, obřadů a událostí vyvstalých jako záměrné lidské jednání i dějů přírodních. A nyní zdůrazněme to spíše opomíjené: ve zprávách o událostech se často v rolích vypravěčů (a samozřejmě posluchačů) střídají postavy: Například Kristla s babičkou si navzájem svěřují obdobnou příhodu, jenže ta Kristlina se odehrála včera, a dívka si dělá starosti z jejích budoucích následků, kdežto ta babiččina se stala před několika desítkami let – a zásadně ovlivnila její život (9. a 14. kap.). Historiku k lepšímu však dávají i postavy vedlejší a epizodní: Kristlina kamarádka Anče vybídnutá Barunčiným lichocením vypráví smutnou pověst o devíti křížích, stará Fousková ji opravuje a nabízí jinou verzi; vzápětí reagují další posluchači: Kristlin nápadník Jakub se vcítuje do protagonisty příběhu, jeho kamarád Tomeš svým prostým komentářem vlastně potvrzuje funkci dojemných dávných příběhů jako stavebních prvků kolektivní paměti (10. kap.). Různí se věkové a sociální složení posluchačstva: publikum přitom není kulisou, ale vyplývá z aktuální situace a vyprávění ovlivňuje. Například historiku o císařském tolaru vypráví babička osazenstvu mlýna (3. kap.) i kněžně (4. kap.). Právě na tomto případě lze demonstrovat tři další typické vlastnosti vložených vyprávění: po prvním podnětu v 2. kapitole (prohlídka truhly, během níž babička usoudí, že už o sobě dětem řekla dost) se totiž vypravování odkládá až na vhodnější příležitost. Tou je nedělní besedování, během něhož se přítomní předhánějí ve vědomostech o „potentátech“ a dovolávají se soudu světaznalé babičky. Zadruhé je to častý mechanismus „převyprávění“. V 7. kapitole se realizuje dokonce zapojením čtenáře do posluchačské zkušenosti („Babička se nedala prosit a vypravovala paní kněžně, *co jsme již ve mlýně slyšeli*“)⁸ a je navázán

⁸ NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 97, zvřr. AJ.

na bezprostřední situační motivaci k vypravování: babička totiž přesvědčuje kněžnu o svém rozpoznání portrétu císaře Josefa II. poukazem na hmotný doklad osobního setkání („Tuten tolar dal mi svou vlastní rukou“) ⁹. Motivací mohou být také místní okolnosti: v páté kapitole si Jan na vycházce vzpomene na pěknou pověst o statečném Ctiborovi, kterou dětem vyprávěl starý ovčák; při pohledu na poutní kostelík na Boušíně zase upomíná babička na vyprávění služebné Vorši o zázračném uzdravení hluchoněmého děvčátka – ale děti si nechťejí vzpomenout a s chutí si ho poslechnou znovu, stejně jako mlynářovi o tolaru nebo paní myslivcová o Viktorce. Máme tu dva další často zastoupené parametry vložených vyprávění: zprvé to, že nemusí celé odeznít, ale je jen připomínáno v dané souvislosti – ať už místní, nebo časové – a to odkazem na vypravěče nebo synopsí jeho vyprávění (každoročně očekávané pohádky „báby z hor“ o Rybrcoulovi, 2. kap.); zadruhé je tu vždy (znovu) vděčné posluchačstvo; jen s výjimkou situací, kdy babička zlobí děti průpovídkami namísto žádaných pohádek (11. kap.).

Vyprávění je v *Babičce* nejen způsobem komunikace se čtenářem, ale i mezi postavami ve světě příběhu, stejně samozřejmé jako každá jiná promluva, určená svou situovaností. Komunikační rámec není nikdy nepodstatný, jen někdy více, jindy méně rozvinut: u vyprávění o tolaru je jím diskuse dospělých, zatímco pozadí tvoří jedna z forem „dění“, rozjívěná dětská hra. Vyprávění o Viktorce (6. kap.) naopak

⁹ NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1999, s. 97, zvr. AJ.

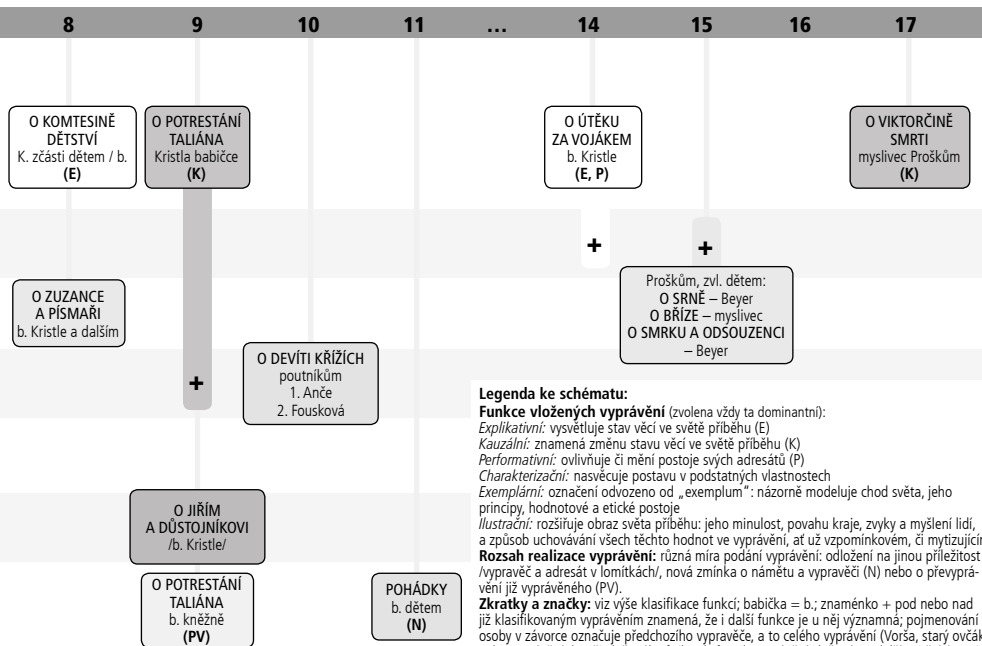
SCHÉMA DISTRIBUCE A FUNKCÍ VLOŽENÝCH VYPRÁVĚNÍ V BABIČCE BOŽENY NĚMCOVÉ

KAPITOLA	1	2	3	4	5	6	7
VYPRÁVĚNÍ PODLE DOMINANTNÍ FUNKCE ve vztahu k příběhu: EXPLIKATIVNÍ (E), KAUZÁLNÍ (K), PERFORMATIVNÍ (P)				O TOLARU b. besedníkům ve mlýně (E)		O VIKTORCE [V. kovářel] (kovářka, Mařenka myslivci) myslivce b. a ženě (E)	O JIŘÍM U VOJSKA O NÁVRATU ZE SLEZSKA b. kněžně (P)
CHARAKTERIZAČNÍ				+		+	+
EXEMPLÁRNÍ			O PROUTKU b. Adelce				
ILUSTRÁČNÍ		O RYBRCOULOVÍ bába kořenářka dětem		+	O BOUŠÍNĚ (Vorša dětem) b. dětem		+
VYPRÁVĚNÍ PODLE ROZSAHU REALIZACE							
ODLOŽENÁ	O TOLARU /b. dětem/				O VIKTORCE /myslivce b./		
ZMÍNKA O VYPRÁVĚNÍ: NOVÉ (N) PŘEVYPRÁVĚNÉ (PV)				O CTIBOROVÍ (starý ovčák dětem) (N)			O TOLARU b. kněžně (PV)
				O VIKTORCE myslivce kněžně a komtese (N)			

babička s myslivcovou naslouchají ztišeně a dojatě, bez jediného slůvka; myslivec přitom v krátkém čase trpělivě vypráví podruhé: pochlubil se totiž, že musel při setkání s kněžnou a komtesou objasnit dámám příčinu Viktorčina stavu; a babička si s jemnou koketerií vyžádá vyprávění údajně už vícekrát odložené. Poslední ze tří babiččiny vyprávění z vlastního života (14. kap.) je komunikačně nejživější, místy přerušováno vpády zaujaté a chod věci předjímající Kristly, k níž se připojí i zčásti zasvěcená, ale stále zvědavá Barunka. Toto vypravování, při němž musí babička v zájmu jeho koherence svoji posluchačku až mírnit, se svým průběhem, jak by nám potvrdili lingvisté, ocitá nejbližší situaci, jakou známe z běžné komunikační praxe.

V čase příběhu bylo vyprávění i prostředkem předávání informací. Vložená vyprávění však ukazují, že nemusí být nutně „sdělováním“ (nového), ale vždy je „sdílením“: Ať už předáváním a osvojováním zkušenosti, sdílením společenství vypravěče a posluchačů – „besedováním“, a tedy nejen ukázkou času, zábavou, ale také vyjasňováním vztahů a upevňováním komunity. Je také upevňováním již známého – ať už toho, co je spojeno s minulostí kraje, a co sdílejí staří (starý ovčák, Fousková) i mladí (Anče a její ženich Tomeš, služebná Vorša, děti), nebo třeba znázorněním dosud jen tušeného, obrazem chodu lidského života. Tak třeba ve 3. kapitole babička na dětské dohadování o osudu proutku vhozeného do potoka reaguje vypravováním příběhu jeho cesty k moři. Pro malou Adelku je hlavně „naturalizací“ nepředstavitelné dálky.

Ale současně je znázorněním možností komunikace a kulminuje v obrazu smyslu-
plného vztahu mezi mužem a ženou. V tomto významu je vyprávění jednoznačně
určeno dospělému čtenáři. Podobnou funkci mají emocionálně silná vyprávění ze
zkušenosti dvou mužů, kteří se liší zevnějškem a chováním, avšak jsou si blízcí
smýšlením: krátká vyprávění obou myslivců o pocitu hanby a lítosti způsobené ná-
silným zásahem do přírody vyvolávají zaujaté reakce dětí (15. kap.). Zároveň jsou,
jak upozornila J. Janáčková¹⁰, jedním z implicitních příznaků běhu času: z dětí, které
bylo třeba při prvním vyprávění ve mlýně krotit, se v „plíživě plynoucím“ mezičase
stali pozorní a reflektující posluchači, které zajímají souvislosti řádu přírody a lidské
morálky. Takto uzavřená vyprávění ilustrují řád světa příběhu a postoje v něm panu-
jící. Rituální opakování některých z nich (pohádky báby kořenářky) je znakem toho,
že tento svět je v pořádku. V příběhu je často zmiňováno čtení a psaní a chválena
jejich užitečnost. Vložená vyprávění jako podstatná složka konstrukce celého textu
však zůstávají výrazem bytostné orality dobové venkovské kultury. Navzájem jsou
srovnatelná svou uspořádaností a kultivovaností výrazu: z tohoto hlediska můžeme
říci, že lidové mluvené vyprávění je literárně transformováno ve vypravěčskou „voka-
litu“ – styl se sice nemění, ale vždy je tu přítomen „hlas“ konkrétního vypravěče.

Některá vložená vyprávění jsou zase důležitými nosiči dějových informací pod-
statných pro chod a smysl celého příběhu. Právě takovou funkci mají vyprávění z ba-
biččiny minulosti. První, vyprávění kněžně (4. kap.) o mužově vojenské službě ve
Slezsku, o jeho smrti a náročné cestě ovdovělé matky tří dětí domů navíc osvětluje
mnohé z jejích vlastností a postojů: odvahu, činorodost, vytrvalost, lásku k domovu
a blízkým, a současně připravenost nechat potomky jít za zvoleným cílem. Stává se
tak součástí babiččiny charakteristiky. Zároveň ale má významnou funkci performativní:
obrátil kněžninu pozornost k podstatným rysům života lidu. A ovlivňuje tak její
další jednání, jehož výsledkem jsou pozitivní změny (= události) v životě dalších po-
stav (Kudrnovi, Kristla). Proč čtenáři neregistrují „událostní potenciál“ babiččiných
vyprávění? Ano, nejsou tu žádné razantní vnější „akce“, ale ty od daného žánru nelze
čekat. Ale je tu hodně „jednání“, které má podstatné důsledky. Možná je to také tím,
že rekapitulující, vzpomínkový tón vyprávění utlumí jejich pozornost; a to, co jim
vlastně vadí, není absence událostí, nýbrž absence jejich přímého předvedení. Bylo
by zajímavé otestovat to srovnáním s jinou pasáží. Ještě nikoho například nenapad-
lo nabídnout ke čtení Kristlino vyprávění o potrestání záletného Taliána (9. kap.),
plné přímé řeči a sice starosvětského, ale přece jen oživujícího drsného laškování
rozjařených mladíků. Děvče však nejen podává zprávu o čerstvé události, ale také
se babičce svěřuje se starostmi o budoucnost v důsledku konfliktu. Ty se nakonec
ukážou jako oprávněné: příhoda je kolizí v jednoduchém příběhu její lásky, spějícím
zdánlivě bez překážek k dobově nevyhnutelnému zpečetění v sňatku. A babiččino
vzápětí následující převyprávění téže historicky kněžně je pokusem odvrátit či zmírnit
její možné následky. Právě důležitost příčinných vztahů v těchto vložených vyprávě-
ních a jejich performativní působení svědčí o jejich dějotvorné funkci.

¹⁰ JANÁČKOVÁ, J. Komentář. In NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Přeproc. 2. vyd. v České knižnici, Brno: Host, 2017, s. 292.

Zároveň je posledně jmenované vyprávění jednou z podstatných paralel, jejichž pozorování chceme navrhnout dále jako možný základ školního čtení. Výhodou je, že se můžeme opřít o shledávání jednoduchých tematických shod nebo kontrastů – ať už se o to pokusíme se čtenáři, nebo je popíšeme nečtenářům. Znamená to samozřejmě pracovat s utříděným souborem ukázek. Jejich výběr usnadňuje přiložené schéma, znázorňující povahu a postavení vložených vyprávění v textu; čtenář necht laskavě toleruje nevyhnutelná zjednodušení.

Půdorys čtení: Za vojákem. Rozum a cit. Jednání a trpnost

K dobrému tónu rozpravy *Babičce* patří mluvit o ní ve stopách Václava Černého jako o knize o lásce a mnoha jejích podobách. Proč ne? Asi nepřekvapí, že zde se soustředíme na milostný vztah a vyjdeme ze strategie, kterou častěji používají učitelky s větším ohlasem u studentek: ano, na ty dvě, co utekly za vojákem. Ale přidáme k nim ještě třetí, jejíž osud také, byť jen dočasně, závisí „na vojenském kabátě“. Viktorka, babička a Kristla jsou si blízké některými vlastnostmi: srdečnou veselou povahou, pracovitostí a rázností.¹¹ Jejich milostné příběhy jsou si v něčem blízké, v něčem na hony vzdálené; srovnání jejich motivací, průběhu, postavení a významu ve vyprávění ale nabízí zřetelné parametry pro určitý způsob čtení, k němuž připojíme kritérium vyprávěcího postupu. Naším východiskem bude totiž zásadní zjištění plynoucí z rekapitulace vložených vyprávění: vyprávěč totiž namnoze přenechává vyprávění (popřípadě řeč) o lásce postavám.

Příběh Kristliny lásky k Jakobovi se jeví jako citově nekomplikovaný, představuje však nepříliš silný, ale přece jen stavebný narativní oblouk *Babičky* – lovestory, která se průběžně v celém vyprávění tu a tam ukazuje v přívětivých výjevech. Zadrhne se po výprasku dotěrnému Taliánovi, kvůli němuž Jakob přijde o službu ve dvoře, a tudíž o možnost vyhnout se odvodu. Kristla snáší Jakobovo vojákování vzhledem k dobové roli ženy nepřekvapivě pasivně, kdežto diplomaticky vyzbrojená babička jedná v jeho prospěch. Mládencův návrat, efektně zinscenovaný kněžnou, uzavírá lovestory vzorovým happyendem.¹² Cestu tomuto příběhu upravuje nejčastěji řeč postav: v závěru čtvrté kapitoly si babička s panímámou povídají o tom, jak Kristla musí čelit nájezdům zámeckých úředníků a jak si s nimi dovede vtipně poradit; babička předvídatě uzavře, že Jakob je dívce zjevně milejší „než zámek se všemi pány i poklady“.¹³ Povaha vztahu mladých lidí se opakovaně vyjevuje v komunikaci: například na svatoňovické pouti se Kristla s Jakobem chlubí přátelům prstýnky, jejichž symboly pečeti své tiché zasnoubení; starosti, které tentokrát působí nechtěná

¹¹ Nonna Kopystjanska upozornila na to, jak si Němcová libuje v paralelních charakteristikách: Kristla „děvče jako karafiát, čerstvá, čiperná jako veverka, veselá jako skřivánek“, Viktorka „děvče jako malina [...] svižná jako sma, pracovitá jako včelka“; cit. podle KOPYSTJANSKA, N. Formy a funkce retrospektivních narativních vsuvek v *Babičce* Boženy Němcové. In PIORECKÝ, K.; BERKES, T.; BERWANGER, K. et al. *Božena Němcová a její Babička. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Hodnoty a hranice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě. Praha 28. 6. – 3. 7. 2005*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 173.

¹² Právě zde lze názorně ukázat odlišnost „příběhu“ a „obrazu“: následné líčení svatby má už povahu volně přiřazeného obrazu folklorní slavnosti, v níž jsou individuální postavy vlastně méně důležité než „role“, které jim v obřadu připadají.

¹³ NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 1999, ed. ADAM, R., Komentář JANÁČKOVÁ, J., s. 51.

titelka Jakobovi, sdílejí v rozmluvě s babičkou (11. kap.). Nejživější částí tohoto příběhu je vyprávění pobavené Kristly o Taliánově dvoření a jeho nedůstojném konci (9. kap.).

Viktorčin příběh je naopak podán sevřeně, bez odboček a prodlev, jako takřka autonomní útvar, který vypravěč-postava umně zkomponoval ze své vlastní zkušenosti a svědectví dvou blízkých osob. Nevypráví ovšem jen, o čem slyšel, nýbrž mnohdy přímo předvádí dialogy a také „cituje“ vyprávění protagonistky. A protože vypravování rámuje jen přítomnost dvou tichých vděčných posluchaček, snadno v jeho průběhu pustíme ze zřetele, že jde o vyprávění vložené. Neznamená to ale, že to není důležité: myslivec osobním svědectvím ospravedlňuje vypravování o osudu, který se vymyká obvyklému nastavení i chodu života. Svým postojem tak už vymezuje prostor toleranci k jednání samostatného rázného děvčete, jež odmítalo nápadníky a nakonec podlehlho spalující vášni probuzené neznámým podivínem. Uvědomili jsme si už neproblémový vztah Jakuba a Kristly: o to zřetelněji vidíme, jak se tento vztah odvíjí ve střetech prozrazujících pýchu obou zúčastněných a sršící erotickým napětím. Klíčová scéna, vyprávěná samotnou Viktorkou, je názorným obrazem jejího podlehnutí – láska je ranou, zmatením smyslů vedoucím ke ztrátě rozumu. A to i přesto, že se Viktorka zprvu brání všemi myslitelnými způsoby: silou vůle, praktickým jednáním, kouzlem od zkušené vědmy... Ve vyústění příběhu pak zůstává mnoho utajeného, a stejně záhadná je i nepřístupná Viktorka. Její obraz pak uceluje její výjimečná smrt, vylíčená v 17. kapitole zase myslivcem, který jí býval tichým společníkem v jejím lesním zátiší.

Příběh babiččiny lásky a putování za vojákem se vyjevuje ve dvou nespojitých a navíc anachronicky podaných celcích: první je vyprávění kněžně o mužově vojenské službě a válce, primárně inspirované zámeckými portréty „potentátů“. V této pasáži se ukazuje trvalost babiččina citu, její oddanost; události nastalé po mužově smrti však osvědčují především její schopnost praktického jednání za současného zachování principiálních postojů. To všechno jsou informace, které se dobře hodí k obrazu babičky jako praktické, zkušené a komunikativní ženy, který se postupně rýsuje v prvních čtyřech kapitolách.

Druhé vyprávění, jehož události tomu prvnímu předcházejí,¹⁴ přichází na řadu „až při příležitosti“, jak babička slíbí, totiž jako útěcha Kristle. I babičku – jež si stejně jako Kristla chtěla se situací poradit sama –, zachraňoval před nechtěným panským nápadníkem její milý. Jeho plánovaný útěk před odvodem za hranice však skončil ve válečné službě cizímu mocnáři. Jak víme z předchozího vyprávění, babička se za svým vyvoleným statečně vydá do ciziny a doprovází ho „v poli“ i jako matka jeho dětí až do jeho smrti. Ano, ta rozvázná pracovitá dívka opustí rodnou ves a bezpečí „pro lásku k vojákovu“. Stejně odvážně jako Viktorka – jen si s horoucím citem

¹⁴ Tuto skutečnost zdůrazňujeme proto, že využití retrospektivy je v próze daného období nejčastěji jen prostředkem vysvětlujícím příčiny aktuální situace, ne však prostředkem kompozičním, který by uváděl do pohybu čtenářovu interpretaci vyprávění, a tedy spoluutvářel smysl díla, jako je to v případě *Babičky*. (Opírám se o poznatky aktuálního výzkumu, který v rámci projektu *Proměny narativních způsobů v české próze I.*, GA ČR 18-04420S uskutečňujeme s Kateřinou Pioreckou.)

nadále zachová i zdravý rozum. Pro její pojetí milostného vznícení je příznačná vzpomínka na Jiřího radost, když mu coby cizímu vojákovi přislíbí sňatek: „Nikdy mne nelíbal, není ten zvyk mezi námi, ale to samou radostí nevěděl chudák ani, co dělá.“¹⁵ Babiččina láska, jak nám prozradí její rozjímání ve svatojanské noci, je něžný zámoť oddanosti jako v Kristlině případě – ale patří k ní i čarování a výjimečné, zvyklostem odporující jednání jako v případě Viktorčině. Babiččina milostná historie zastřešuje druhé dvě v příběhu citu, rozumu a jednání. I proto se ocitá v poměrně pokročilé fázi vyprávění, až ve 14. kapitole. Anachronicky uspořádané sekvence jejího milostného příběhu jsou rafinovaným prostředkem modelace postavy – zprvu poznáváme tu část, která více odpovídá současné podobě moudré babičky; až ke konci riskantní „cestu za vojákem“, která ji uvedla do těžkých životních zkoušek i světa velkých událostí. A zatímco vyprávění Kristle čteme jako projev důvěrnosti a porozumění pro dobově příznačné ženské trápení, vzpomínkové vyprávění kněžně se nám stává humanistickou výzvou adresovanou reprezentantce moci. Tady je asi na místě vyjádřit se k časté námitce idealizace světa příběhu: zaprvé připomeňme, že stavovská disproporce zůstává zachována v tom, že kněžna babičce o sobě neřekne nic; zadruhé jde o pohled na vložená vyprávění. Budeme-li je nahlížet jako modelování alternativ komunikace, pak se nám právě tohle bude jevit jako strategie, jak přesáhnout společenské hranice, dosáhnout naslouchání mocných a tento vztah udržet. Podívejme se do současnosti: konkrétní příběh často dokáže ovlivnit i politické rozhodování! Příběh babiččina života na Starém bělidle absorbuje příběhy druhých právě proto, že je založen na naslouchání.

Navržené čtení *Babičky* lze podložit nejen shledáváním „podob lásky“, a jejich podobností či odlišností, ale také dalším dotazováním: jak se v milostných příbězích proměňují, nebo naopak zůstávají stabilní jejich hrdinové? (Viktorku láska sežehne, Kristlu nepromění, babičku posílí...) Kdy a kým jsou vyprávěny a proč? A jak se tyto příběhy vztahují k adresátům? (Předání zkušenosti, útěcha, výzva...) Jak se vyprávění postav o lásce vztahují k ostatním vloženým vyprávěním? Respektive, která z nich jsou pro celek nezbytná a která můžeme vynechat, aniž by se změnil smysl díla? To, co zde nabízím jako možné schéma interpretace, není nejspíš podklad pro běžnou hodinu. Vycházím ale z toho, že mimořádné texty si zaslouží mimořádné příležitosti. Musíme jen být přesvědčeni o jejich mimořádnosti. Pokud jen přemýšlíme, „jak z toho vybruslit, protože udělat se to musí“, pak je to pouhé klanění se školské modle zvané látka, relikv kulturního mýtu o *Babičce* samé i o její autorce. Možnost postupovat jinak zůstává otevřená. Napovídá nám to ostatně sám text:

Když se večer ukládají po pouti, ospalá Anče trochu odmlouvá Kristle, jež chválí babičku jako nezpochybnitelnou autoritu: ano, jistě, také si babičky nesmírně váží – ale vsadila by se, že za mlada nebyla jiná než ony samy! A v polospánku prohlašuje: „Vždyť není babička evangelium.“ Platí to i pro *Babičku* s velkým B.

¹⁵ NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 1999, s. 207.

Literatura

ČENKOVÁ, J. Babička v didaktickém hávu v minulosti a dnes. Jak a kdy číst Babičku ve škole? In PIORECKÝ, K.; BERKES, T.; BERWANGER, K. et al. *Božena Němcová a její Babička. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Hodnoty a hranice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě. Praha 28. 6. – 3. 7. 2005.* Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 235–247.

JANÁČKOVÁ, J. Komentář. In NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Přeprac. 2. vyd. v České knižnici. Brno: Host, 2017, s. 225–292.

JEDLIČKOVÁ, A. „Ma-ma-maminko-podívejte se, co mám!“ Řeč postav v prózách Boženy Němcové. *ČJL*, 70, 2019/20, s. 188–206.

KOPYSTJANSKA, N. Formy a funkce retrospektivních narativních vsuvek v Babičce Boženy Němcové. In PIORECKÝ, K.; BERKES, T.; BERWANGER, K. et al. *Božena Němcová a její Babička. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Hodnoty a hranice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě. Praha 28. 6. – 3. 7. 2005.* Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 166–177.

LAUDER, S. Zázrak jménem Němcová. Dvě stě let od narození Boženy Němcové, ženy, kterou oslavoval Kafka, komunisté i současnost. *Respekt*, 31, 2020, č. 6, s. 12–17.

NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.

SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, L. Barunka a její sourozenci. K obrazu postav dětí v Babičce Boženy Němcové. *ČJL*, 56, 2005/2006, roč. 56, č. 2, s. 92–97.

SVOBODOVÁ, E. Jak vzpomínáme na Boženu Němcovou? Babička je pro studenty nejhorší čtenářský zážitek. [online] Dostupné z: <<https://wave.rozhlas.cz/jak-vzpominame-na-bozenu-nemcovou-babicka-je-pro-studenty-nejhors-i-ctenarsky-8144375>>

VALA, J.; ŠMAKALOVÁ, K.; VÁLKOVÁ, K. Jak čtou osmáci? *ČJL*, 70, 2019/2020, s. 64–71.

ZÍDKOVÁ, L. Neznámá rebelka Božena Němcová. *Pátek Lidových novin*, 24. 1. 2020, s. 12.

Stůl prostřený k uctění Karla Havlíčka Borovského K blížícímu se jubileu – 200 let od jeho narození

Jaroslava Janáčková

Janacek@ucl.cas.cz

Klíčová slova: Karel Havlíček Borovský, 200 let od narození, Havlíček-publicista, Havlíček-spisovatel, edice Havlíčkovy korespondence

Key words: Karel Havlíček Borovský, 200th birth anniversary, Havlíček as a journalist, Havlíček as a writer, edition of Havlíček's correspondence

A Table Laid to Fete Karel Havlíček Borovský On the Upcoming Anniversary – 200 Years Since his Birth

The author puts Havlíček's work into a wide context of (literary) history and points out latest critical editions of his work (including forthcoming ones). These editions can be used in teaching and presenting Havlíček as a writer, journalist and author of letters. We also focus on preparing the complete edition of his personal correspondence.

Our paper is meant as an invitation to a „feast in Havlíček's honour“ or as a challenge to „lay the table properly“ to the feast to celebrate Havlíček's 200th birth anniversary next year. With

respect to the specialization of this journal, we – naturally – challenge especially schools and Czech teachers.

„Byla to jistě doba politického útlumu, ale zároveň během ní nemohlo být zcela zapomenuto to, co lidé poznali za revoluce, totiž že i jejich hlas může být slyšet,“ řekla nedávno v časopisu *Dějiny a současnost* (2020, č. 2) o „Bachově absolutismu“ Magdaléna Pokorná.

Za dějiny literatury bych šla ještě dál, než se ohlíží historička, s níž jinak souhlasím. Zmíněný Bachův absolutismus následoval po prohrané revoluci, první toho druhu v novodobých českých dějinách; předtím však celé generace obrozenců dávaly uživatelům českého jazyka na vědomí, že mají na čem stavět, jen věřit v zázraky – a pokoušet se o nové. Havlíček v těsné návaznosti na znemožněnou publicistiku napsal v brixenském vyhoštění *Tyrolské elegie* a šťastná náhoda je rychle dopravila do Čech.

Erbenova *Kytice* vyšla už v roce 1853, *Babička* následovala jenom o dvě léta později. Abych obměnila formulaci M. Pokorné, nejcílevědomější čeští spisovatelé té chvíle se snažili, aby jejich hlas bylo právě za politického útlumu, v protitlaku vůči němu, slyšet. Ne přikřčit se před nastalou nepohodou, ale vyrazet proti ní... Karla Havlíčka mohla po návratu do Prahy umlčet jen několikrát politická protivenství, jimiž mu svázala nohy vládní zvůle, a v první řadě asi úmrtí osob nejbližších a vlastní tuberkulóza, uspišená předchozím vyhoštěním v Tyrolech.

Pokud bychom chtěli shromáždit doklady o tom, jak se nesmlouvavého novináře a satirika snažila umlčovat státní moc od Rakouska přes Rakousko-Uhersko, první a druhou republiku, socialistickou totalitu až donedávna, stačí si položit na stůl ve dvou dílech vydané kompendium *V obecném zájmu* (Michael Wögerbauer a kol., 2015) o literární cenzuře v českých zemích. Havlíčka se týká jen díl první, kde množstvím záznamů vede. V jednom ze shrnutí (na s. 518) zde stojí: „Pokud jde o setrvalost tiskové perzekuce, nenacházíme mezi česky píšícími autory k Havlíčkovi paralelu.“ Bohudík, cenzura měla co zakazovat a co zabavovat: velká, kritická, moderně pojatá bibliografie publikací vydaných s Havlíčkovým jménem nebo o Havlíčkovi pojednávajících by patřila k chloubám české kultury (zvláště *Epigramy* a brixenské satiry navíc nabízejí velkou přehlídku vydání ilustrovaných) – kdyby ovšem existovala. Ráda bych k jejímu vyhotovení nebo alespoň započetí práce na ní při příležitosti blížícího se jubilea vyzvala (půjde o práci zdlouhavou). O aktuální havlíčkovské monografii si asi zatím musíme nechat jen zdát...

I kdyby se nestihlo k dvoustému výročí Havlíčkova narození vydat nic jiného, než co nedávno vyšlo nebo se v současnosti připravuje, bude z čeho v hodinách češtiny výročí novináře a básníka oživit. Chci tu upozornit na tři takové nové či zánovní knižní publikace.

Událostí bude, až v České knižnici vyjdou dva tituly, které si ze své publicistiky sestavil sám Havlíček ve chvíli, kdy mu začalo být v Kutné Hoře jasné, že s novinami definitivně končí: *Duch Národních novin* a *Epištoly kutnohorské*. Text připravený

Robertem Adamem bude vydán s maximální přesností, s náležitými poznámkami, potřebnými k jeho porozumění, a s novým komentářem. V téže České knižnici již 2018 vyšly Havlíčkovy *Básně a prózy*, vynalézavě připravené a komentované Václavem Vaňkem. Máme či budeme tak mít při ruce dva svazky, představující na úrovni dnešního poznání Havlíčka-novináře i Havlíčka-spisovatele.

Než napsal do *České včely* v létě 1845 obsáhlou kritiku Tylova *Posledního Čecha*, myslíval si mladík plný vtípu a humoru, rodák z obce, kde se mluvilo jen česky, že se bude věnovat psaní satirických epigramů a vůbec básnictví. Ale náhodou se právě vyhlížel talent pro redigování prvních českých politických novin, a tím se stal právě on... Sotva byl o pět roků později zbaven novin a od svých čtenářů vzdálen dokonce do Tyrol, vsadil Havlíček na svou hlubokou vlohu pro satirickou poezii. S epigramy, jimž se věnoval od pobytu v Rusku, se po životním přeryvu, kdy ho rakouská vláda zákazem novin odsoudila k umlčení, téměř rozloučil.

V Brixenu se zato chopil rozměrnějších příběhů a na nich demonstroval, jak se samovládci mstí na jednom svém kritikovi (jinak člověku rodinném, tátovi „malé Zdenčinky“), který psal do novin v duchu demokratickém a protidespotickém (*Brixenské elegie*). Na malé „pohádce“ (*Král Lávra*) předvedl, kolik svých holičů zbavil života na ochranu svého „majestátu“ svévolný král, aby utajoval, co pak nechtě veřejně dozná (jeho poddaní už dávno věděli: že má dlouhé oslí uši, že je „ušatec“). Jenom *Křest sv. Vladimíra*, svou třetí veršovanou skladbu, léta předtím již rozepsanou (nepřestávala budit zájem policie, která se v jejích rukopisných rozběžích přebírala v Havlíčkově soukromí) ani za brixenského vyhnanství nedokončil. Vždyť taky tu důvtipnou adaptaci jedné historky z ruského Nestorova rukopisu rozehrál jako skandál: starý bůh je z carova rozhodnutí usmýkán pro neposlušnost v ulicích Kyjeva a pak vhozen do Dněpru. Nato má být nový bůh, poslušný – vždyť jde pro cara i pro boha jenom o dobré bydlo a o klid poddaných – vybrán dokonce carem; a na tržišti. Podobné odvolacky a jmenovačky stačí dnešní noviny odbýt je krátkou zprávou. Pro nesmlouvavého Havlíčka šlo o nepřijatelnou relativizaci hodnot, a tak to měl chápat i čtenář. (Básník osobně se podobným kupeckým praktikám, které poznal za své novinářské činnosti, vzpíral, být mu státní moc nejednou slibovala namísto trestů osobní klid.)

U veršovaných satir jsem se ve svém pozorování stolu prostřeného k uctění dvou set let od narození Karla Havlíčka Borovského v říjnu 2021 pozdržela jaksi mimovolně. To jen že jsem neodolala a pročítám je znovu, upoutána jejich vtípem a nadčasovostí. A taky v naději, že ta trojice básní byla již tolikrát vydaná a tolikrát nově ilustracemi aktualizovaná, že i kdyby si někdo z češtinářů nepořídil nedávno vydaný svazek České knižnice, stačí mu jen sáhnout do žákovské knihovny nebo do vlastní příručky. Hýří se v nich vtípem a nadsázkou, ale také v nich zní úsečně verš. Tento verš ovšem Havlíček neodkoulal z písniček, které si chytrý lid zpíval: ten si z knih sebraných písní coby návody pro sebe opsal a racionálně analyzoval a zkonstruoval sám.

Jeden písemný pramen by neměl zůstat při tom kulatém jubileu opomenut: Havlíčkova osobní korespondence. Některé výseče z ní už vyšly dříve. Ale dnes poprvé

dostáváme (počínaje rokem 2017) do rukou první souborné vydání veškeré Havlíčkovy korespondence. Robert Adam se svým týmem odevzdali před nedávnem do Nakladatelství Lidových novin, které se ujalo realizace náročného projektu, již třetí její knihu po korekturách. Brzo by snad měla být k dispozici čtenářům. Nabízí dosud neznámý „autoportrét“ mladého muže, který se po návratu z Ruska rozhlíží po Německém Brodě, kde ho pozdržela nečekaná smrt otce, jak zde účinkovat při probouzení českého vědomí, a má v pročeské agitaci úspěchy. Ví ovšem, že svou osobní účast přislíbil čelným představitelům národně osvobozenického hnutí v Praze, a tomuto slibu dostojí: již v květnu 1845 se zabydluje v hlavním městě Čech. Vzápětí pak vychází jeho kritika Tylova *Posledního Čecha*; metodologicky pronikavější stať k vývoji literatury už později nenapsal, ačkoli se literární kritice chtěl věnovat naplno. Pohltila ho politická publicistika; v ní se stává v letech 1846–1851 prvním mužem vyššího českého království a hrdinou Čech; ty i díky němu nabyly čínorodého sebevědomí.

Ve třetím svazku *Korespondence Karla Havlíčka* se dozvíme, jak šťasten byl mladík doteď bez stálého postavení a příjmu, když našel své místo v životě – své poslání: to prožíval od počátku roku 1846 v čele *Pražských novin*. Pro nás, zájemce o poznávání individuality z jiného času, jsou osobní dopisy jedinečné tím, že zachycují osobnost v jistých emocionálních prožitcích z překvapivých šancí – také ovšem z nečekaných ztrát. V zmíněném třetím svazku Havlíčkovy *Korespondence* se dočteme, kolik radosti si prožil začínající redaktor *Pražských novin* nad tím, že co napíše večer, to noviny díky tiskařskému stroji a rychlé dopravě ráno roznesou k tisícům předplatitelů, z nichž část je s ním názorově zajedno už dnes, další si získá už tím, že ho čtou. Začátkem roku 1846 totiž Karel Havlíček své německobrodské milé sdělil, že pěstovat nadále korespondenci jen v dvojici je plýtváním sil. Jeho partnerka by si místo psaní určených jenom jí mohla číst články v jeho novinách, to by mu ušetřilo vzácný čas...

Velké jubileum Boženy Němcové bylo v prvních měsících roku 2020 připomínáno hojně a s novinářským švihem. Za postupující pandemie nelze než apelovat na všechny sdělovací prostředky a kulturní instituce v čele s knihovnami a učiteli na všech stupních škol: zmobilizujte všecko, co díky Havlíčkovi drží náš národ při vtipu a humoru, co dopřává vidět skutečnost vždycky ze dvou stran: „Napřed proč? / A potom kroč.“ Tahle moudrost uzavírá cykly Havlíčkových Epigramů ve svazku *Básně a prózy*, vydaném nedávno v České knižnici. Oddíl Aforismy a zápisy tam pointuje tento paradox s názvem *Velikost člověka*: „Dnes táhne s psem spřažen vozík jako zvíře – a zítra bude předpisovat slunci cestu a světu zákony a zeptá se Boha: ‚Jsem-li ti poddán?‘“

Článek vznikl v rámci projektu GA ČR č. 17-13671S Publicistika a korespondence Karla Havlíčka.

Reakce na článek Psaní čárky před slučovací spojkou *a* ve složitém souvětí

(ČJL 70, 2019/2020, s. 125–129)

Milada Hirschová, PedF UK

milada.hirschova@pedf.cuni.cz

Klíčová slova: interpunkce ve složitém souvětí, elipsa, reinterpretace v syntaxi

Key words: punctuation in complex sentences, ellipsis, re-interpretation in syntax

Response to the Paper Use of comma before the copulative conjunction *a* in a compound complex sentence

The paper polemically comments on the explanations presented in the mentioned article. It shows that the concept of ellipsis in syntax should not be mixed with pragmatic/contextual re-interpretation of sentence content. The paper concludes that the very concept of a “punctuation mistake” in fiction or (printed) journalism should be limited to cases where the (wrong) punctuation gives rise to ambiguity or misinterpretation.

Tato poznámka bere v úvahu dvě hlediska, z nichž se v článku jazykové jevy popisují, totiž hledisko syntaktické a hledisko pravopisné (co má/může být považováno za pravopisnou chybu).

Problémy s ne/psaním čárky před spojkou *a* jsou velmi časté, mj. proto, že *a* je tařka univerzálním spojovacím, případně navazovacím prostředkem. Článek upozorňuje jednak na případy, kdy je *a* jednou z tzv. různovětných spojek, srov. např. v článku uvedené souvětí *Otevřel mi umolousaný hromotluk, a když mě uviděl, ztuhl mu úsměv* – *a* v souvětí koordinuje první a třetí větu, věta v pořadí druhá vyjadřuje příslovečné určení patřící do třetí věty a v dané větosledné pozici je z důvodu funkční větné perspektivy (složka sdělení *ztuhl mu úsměv* je zjevně rematická). Tato příslovečná věta (vložená věta vedlejší) proto má být v souvětí oddělena čárkou z obou stran, čárka se ovšem ve shodě s výslovností (nekoncová pauza) píše před *a*, i když, striktně syntakticky vzato, by měla být až před hypotaktickou spojkou na druhé pozici. V podobných případech se, jak autor uvádí, často nebere na hierarchii souvětí ohled a před *a* se mechanicky čárka nepíše. (Pravděpodobně je, že hierarchii souvětí si neuvědomuje ani pisatel, funkční větná perspektiva se takto ukazuje jako velmi silný faktor ovlivňující intuitivní vyjadřování.)

Druhou skupinu syntaktických celků, kde autor vidí pravopisný problém, představují případy, v nichž lze, podle autorova názoru, vzhledem ke smyslu celého komunikátu soudit na vynechání věty, resp. predikátu uvozujícího složku, která může být, opět vzhledem k celému komunikátu, popsána jako vedlejší věta obsahová. Příslušné věty by byly vedlejšími větami obsahovými, kdyby v daném celku příslušný predikát přítomen/vyjádřen byl. Takovým hypoteticky elidovaným predikátem teoreticky mohlo být verbum dicendi, verbum sentiendi nebo popis vjemu. V článku jde o příklady ve druhém odstavci zdola na s. 127. U případu *Nakonec se dalo dohromady pár sládků a že budou slavit jedny hody společně* autor soudí, že se zde čárka před *a* „správně nepíše, protože se předpokládá spojení dvou hlavních vět“ („dalo se dohromady pár

sládků a řekli, že budou slavit...“), psaní čárky před *a* v případech jako *Naložil žebříňák, a že prý odjedeme dřív* označuje autor za pravopisnou chybu. Zdůvodňuje to tak, že po spojce předpokládá právě sloveso mluvení. S tímto předpokládaným elidovaným slovesem (hypotetickou elidovanou hlavní větou) pracuje jako s regulérní složkou souvětí: podle jeho názoru je nevyjádřené sloveso ve slučovacím vztahu s první hlavní větou (*naložil žebříňák a řekl, že ...*). Odvolává se zde na Skladbu češtiny (1998), dále SČ, s. 390, kde jsou dva podobné příklady uvedeny jako případy elipsy slovesného predikátu (v SČ však není řečeno, o jaký konkrétní predikát jde): *Zvedl se, a že už půjde; Přišla a prý chce potvrzení*. V citované syntaxi jsou příklady, označované jako hovorové, psány právě takto, tedy první s čárkou, druhý bez čárky. Důvod lze opět vidět ve zvukové stránce. Zvukové vlastnosti, které by psaná výpověď měla za situace, kdy by byla čtena nahlas, rodilí mluvčí intuitivně vnímají – u prvního příkladu by před *a* byla nekoncová pauza, běžně zaznamenávaná čárkou, druhý příklad by byl čten bez pauzy, tj. čárka zde není (ostatně není v něm žádná hypotaktická spojka). Podle autora článku, na který zde reaguji, by v prvním příkladu SČ čárka být neměla. Vzniká ovšem otázka, proč v útvaru *Nakonec se dalo dohromady pár sládků a že budou slavit jedny hody společně* není věta připojená hypotaktickou spojkou nijak oddělena (nejde o případ *řikal, že ... a že...*, tj. o koordinované závislé věty na stejné úrovni) – sotva lze přitom očekávat, že si čtenář hypotetické vynechané sloveso doplní.

Na tomto místě je nutno poznamenat dvě věci: Za jednoznačné případy elipsy se zpravidla pokládají konstrukce, kdy je jasné, co bylo (kontextově nebo situačně) vynecháno, např. složka slovesného tvaru s komplementem (*Mysleli jsme, že bude bydlet u nás, ale on nechce* [bydlet u nás]), v odpovědi na otázku část věty, která by byla opakována (*Kde jsi ho potkal? – Na náměstí* [jsem ho potkal]) apod. Naproti tomu dosazování konkrétního slovesa do nekompletní syntaktické konstrukce je už spíše věcí pragmaticky, kontextově a situačně podmíněného nikoli doplňování, nýbrž „dointerpretování“. (Důsledně vzato, bylo by pak nutné chápat jako věty např. i kondenzáty věty substituující; např. subjekt slovesa *mrzet* ve větě *Mrzí mě ta chalupa* má zjevně povahu kondenzované propozice – *mrzí mě, že jsme tu chalupu prodali/že jsme na tu chalupu nejeli* apod., srov. SČ, s. 393.) K tomu srov. zejm. první část hesla ELIPSA v NESČ. Dále, počítat z interpunkčního hlediska důsledně s něčím, co není vyjádřeno, je problematické. Např. doklad uváděný autorem jako interpunkční chyba (*Naložil žebříňák, a že prý odjedeme dřív*) by mohl mít v pokračujícím textu při uplatnění parcelace podobu *Naložil žebříňák, a že prý odjedeme dřív. Řekl na půl huby*. Zde by šlo jen o stylizační obměnu situace s různovětnými spojkami, opět však jde o spekulaci.

Elipsu slovesa mluvení autor vidí i u příkladů na s. 128: *František Hanzlík původně tlačil na Frantu Horáčka, aby vstoupil do KSČ, a [ ] že by ho pak navrhl jako nového šéfredaktora*. Zde psaní čárky před *a* autor schvaluje a zdůvodňuje je tím, že čárka odděluje vloženou hypotakticky připojenou větu. Stejně jako další v tomto odstavci uvedený příklad, *Musela jsem pak švagrovi říct, že jsem ho měla na sobě při sprintu, a [ ] jestli mu nevadí, že jsem mu ho trochu zpotila*, však tento celek představuje s největší pravděpodobností nápodobu nebo přepis nepřipraveného

hovorového vyjádření s ne zcela jasnou syntaktickou stavbou. U prvního z příkladů by doplňování do jednoznačného celku např. muselo vzít v úvahu také to, že mezi *aby vstoupil do KSČ a navrhl by (ho) jako šéfredaktora* je kauzální vztah (vstup do KSČ by byl podmínkou toho, aby dotyčný mohl být navržen na šéfredaktora). To už je ovšem znovu „dovysvětlování“ nevyřčeného. U druhého příkladu navíc není nutné elipsu vnucovat, lze tu vidět dvě souřadně spojené obsahové (zde předmětové) věty vedlejší (*musela jsem švagrovi říct, že ... a jestli ...*), čárka zde tedy ze „syntaktických důvodů“ být nemusí. Umístění čárky v obou případech opět koresponduje v první řadě s umístěním pauzy.

Vyvstává otázka, zda si tvůrci/produktori podobných komunikátů skutečně uvědomují (racionalizují) hierarchii vztahů složek komplexních obsahových celků, které uspořádávají lineárně, zejména s ohledem na časovou posloupnost a sdělnou závažnost. Příklady, které autor uvádí jako doklady elipsy, sice pocházejí z psaných textů (z beletrie a z publicistiky), jejich forma však ukazuje na to, že napodobují, ať už záměrně, nebo nezáměrně, spontánní, nepromyšlené vyjadřování. Na nepravdivost a rozvolněnost, kterou lze v podobných případech vidět, upozorňovaly už práce O. Müllerové z počátku 90. let i pozdější, v současnosti je tento jev (právě i s ohledem na elipsu) reflektován např. u P. Kaderky (2013) a J. Zemana (2019).

Z hlediska interpunkčního se pak ukazuje, že vidět v podobných případech „pravopisné chyby“ je vlastně vnučováním psaného standardu do konstrukcí, které patří k vyjadřovacím vlastnostem/prostředkům jiného žánru (k jinému registru). Neznamená to samozřejmě, že by ve školní praxi měla panovat, pokud jde o interpunkci, bezbřehá libovolnost a tolerance k ní, naopak je nutné žáky/studenty vést k tomu, aby si strukturu svých vlastních psaných (a koneckonců i mluvených) projevů uvědomovali, aby ji promýšleli. Zvládnutí syntakticky motivované interpunkce je jedna věc, ztvárnění hovorového vyjadřování v beletrii nebo v publicistice je jev odlišný. Žáky/studenty lze na tuto (leckdy jistě problematickou) odlišnost upozorňovat, není však nutné ji nálepkovat jako pravopisné chyby, protože o chyby jde jednoznačně pouze tehdy, kdy interpunkce mění nebo znejasňuje smysl věty – což nejsou případy, jimiž jsme se zde zabývali.

Literatura

- ČMEJRKOVÁ, S. Žánry mluvené komunikace. In ČMEJRKOVÁ, S.; HOFFMANNOVÁ, J. (eds.). Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí. Praha: Academia, s. 61–66.
- GREPL, M.; KARLÍK, P. Skladba češtiny. Olomouc: Votobia, 1998.
- KADERKA, P. Pragmatika situace. SaS, 74, 2013, s. 13–40.
- MÜLLEROVÁ, O. Mluvený text a jeho syntaktická výstavba. Praha: Academia, 1994.
- MÜLLEROVÁ, O. Výstavba mluvených projevů, jejich členění a syntax. In ČMEJRKOVÁ, S.; HOFFMANNOVÁ, J. (eds.). Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí. Praha: Academia, s. 129–172.
- PANEVOVÁ, J.; ŠKRABALOVÁ GRUET, H. Elipsa. In KARLÍK, P.; NEKULA, M.; PLESKALOVÁ, J. (eds.) Nový encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, 2017. [online] Dostupné z: <<https://www.czechency.org/slovník/ELIPSA>>

ZEMAN, J. Některé specifické syntaktické konstrukce příznačné pro mluvenou češtinu. In HOFFMANNOVÁ, J.; HOMOLÁČ, J.; MRÁZKOVÁ, K. (eds.) *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia, s. 187–197.

V karanténě s Novou školou aneb Říkej věty v množném čísle, slepče!

Robert Adam, FF UK

robert.adam@ff.cuni.cz

Klíčová slova: analýza učebnic; (české) slovesné tvary; jazykové miskoncepty vytvářené edukací

Key words: textbook analysis; (Czech) verb forms; education-developed linguistic misconcepts

Quarantine with New School or Make Sentences with Verbs in Plural, Blind Man!

The paper makes an analysis of Czech language textbooks and activity books for 9–11-year-old native speakers. Dealing mostly with their information on verb forms, it shows that they are responsible for developing pupils' linguistic misconcepts.

V loňském ročníku tohoto časopisu jsem uveřejnil článek o tom, jak by se mělo na střední škole postupovat při určování morfologických kategorií sloves (Adam, 2018/2019). Článek byl založen na výsledcích výzkumu u začínajících studentů bohemistiky, v němž jsem získal množství dokladů o studentských miskonceptech (k pojmu miskoncept viz Hájková a kol., 2014) a nefunkčních postupech. Některé z nich nebylo lze vysvětlit jinak než selháváním školní výuky na nižších stupních. Ani jsem se nenadál, jak brzy se přesvědčím o tom, že k tomu podstatnou měrou mohou přispívat i učební materiály obdařené ministerskou doložkou.

Když vláda České republiky v souvislosti s koronavirovou epidemií zrušila v březnu 2020 přímou výuku na všech stupních škol, začaly naše děti na pokyn svých učitelů pracovat doma soustavně s učebnicí a pracovním sešitem z českého jazyka od nakladatelství Nová škola. My rodiče jsme s nimi četli výkladové pasáže, procházeli některá cvičení ústně a jiná kontrolovali již písemně vypracovaná. Následující pasáže jsou založeny na zkušenosti s prvními deseti dny karanténního režimu.

Náš nejmladší, žák 4. třídy ZŠ, měl nejprve za úkol zopakovat si mluvnické kategorie a vzory podstatných jmen. V pracovním sešitě (PS 4, díl 2., s. 20, cv. 2) měl zapsat v 5. pádě jednotného čísla dvanáct podstatných jmen zakončených na *-ec* a *-ce*, mezi nimiž bylo i slovo *slepce*. Utvořit vokativní tvar od názvů osob zakončených na *-ec* žáci nepochybně umějí, a je to dokonce tak jednoduché, že se v tom prakticky nemohou splést; není to tedy třeba procvičovat. Spisovný vokativní tvar jmen typu „soudce“ se vyučovat a procvičovat musí, ale proč ho žákům asociovat se jmény na *-ec*, tj. učit je to kontrastivně? A když už, není snad dost takových jmen na *-ec*, u nichž nemá užití vokativu tak závažné negativní pragmatické efekty jako u jména *slepce*? V dalším cvičení (učebnice 4, s. 84, cv. 7) měl syn převést do 7. pádu mn.

č. jména *Katka, Nikola, Žofie* aj., jako kdyby bylo obvyklé užívat u rodných jmen plurálové tvary. To byla první varování: **Nová škola vyučuje jazykový systém bez zřetele ke komunikační platnosti jeho prvků.**

Potom jsme probírali slovesa. V definici jednoduchých a složených slovesných tvarů učebnice (s. 87) uvádí, že mezi jednoduché tvary patří i tvary „se zájmenem *se, si (dívám se, říkám si)*“. To ovšem může platit jedině o těch tvarech, které jsou vedle *se, si* tvořeny už jen jedním slovem. Dalším problémem je zde označení „zájmeno“. Tatáž učebnice pokládá zájmena za slovní druh (a vůbec se nepokouší žákům vysvětlit, jak je možné, aby součástí tvaru jednoho slovního druhu bylo slovo, které patří k jinému slovnímu druhu), řadí je mezi ohebná slova a říká o nich, že „zastupují názvy osob, zvířat a věcí nebo na ně ukazují“ (s. 40). Který název zastupuje *se* ve tvaru *dívám se* a jak se toto *se* skloňuje? **Zjednodušovat učivo vzhledem ke kognitivním kompetencím žáků nesmí znamenat zařazování jevů do tříd, do nichž nepatří, poněvadž takové zařazování zpětně problematizuje definice těchto tříd.** Označování volných morfémů *se, si* za zájmeno, ale současně jejich zahrnutí do slovesného tvaru pokračuje důsledně v celé učebnici (i v učebnici pro 5. třídu).

Učebnice dále uvádí, že mezi složené tvary patří i všechny tvary minulého času; potíže je ale v tom, že namísto pouhého *utekl* to ilustruje příkladem *on utekl*, čímž vede žáky k chybné dedukci, že jsou tyto tvary složené proto, že jejich součástí je zájmeno *on* – koneckonců když je nějaké zájmeno součástí tvaru *dívám se*, je jen logické, aby bylo jiné zájmeno součástí tvaru *on utekl*. Chce-li učebnice, aby si děti uvědomily, že složené jsou i tvary 3. osoby minulého času, které se navzdory definici složených tvarů neskládají z více slov, má jim to říct přímo; a chce-li jim k tomu dát příklad, ať dá podmět do závorek a ať tím podmětem v žádném případě není zájmeno: např. *(Petr) utekl*. **Zjednodušený výklad nesmí znamenat, že budou žákům předkládány vnitřně rozporné definice a že se nechá na nich, aby ten rozpor překlenuli nějakým vlastním scestným vysvětlením (miskonceptem).**

Cv. 3d na s. 87 má zadání „Říkejte věty v množném čísle“. Prosím pěkně, odkdy vyjadřuje věta kategorii čísla? Nejde jen o terminologickou nepřesnost: co mají děti dělat např. s větou *Zboží jsem si objednal na internetu* – „říkat ji“ v podobě *Zboží jsme si objednali na internetech*? Kdyby si snad někdo myslel, že děti přece musejí předpokládat, že mají do množného čísla převést jen slovesné tvary, upozorňuji, že cvičení začíná větou *Maminka se zlobí*, v níž se musí do množného čísla převést i podstatné jméno (ba co víc, formálně se tu změní právě jenom podstatné jméno).

Na začátku s. 89 v textu uvozeném „Přečtete si, co již víte o slovesech...“ stojí mj.: „Sloveso, u kterého se nedá určit osoba, číslo a čas, se nazývá infinitiv.“ Autorka se zřejmě rozhodla krátce poté, co žáky naučila termín „slovesný tvar“, zatemnit rozdíl mezi ohebným slovem a jeho tvarem (infinitiv je přece tvar, a ne sloveso), neboť v tomtéž textu je dále napsáno: „Mezi jednoduché tvary patří také zvrtná slovesa.“ Zvrtná slovesa arci mezi žádné tvary nepatří, nýbrž tvary mají. Kdyby si žák po přečtení této nesmyslné věty chtěl připomenout, co jsou to ta zvrtná slovesa, najde definici na s. 88 a v ní dva příklady: *vyspali se, lehli si*. To jsou ovšem tvary minulého

času, tedy tvary složené, které dokazují, že by věta neplatila ani ve znění „Mezi jednoduché tvary patří i tvary zvratných sloves“. **Učebnice tedy má problém nejen s formulacemi a užíváním termínů, nýbrž i s věcným obsahem.**

Pak jsme se dostali ke kategorii času a mj. k času budoucímu. Totéž v poněkud podrobnější podobě shodou okolností v téže době na dálku probíral i náš prostřední syn, žák 5. třídy. Než došlo na budoucí čas, zarazil mě v jeho učebních materiálech jen jediný moment: totiž že v prvním cvičení pracovního sešitu (PS 5, díl 2., s. 8, cv. 1) týkajícím se slovesného způsobu byl prvním tvarem, který měli žáci přiřadit ke způsobu rozkazovacímu, tvar *střež* – netvrdím, že procvičovat učivo o způsobu na pranostikách je z principu špatný nápad, ale začínat tak archaickými slovesy, jako je *stříci*, by se snad na 1. stupni nemuselo.

Pokud jde o pojetí budoucího času, nezbyvá mi než ocitovat zde pasáž z výše uvedeného článku (Adam, 2018/2019, s. 119–120):

„Z hlediska formálního jsou tvary typu *přijde* jednoznačně přítomní, z hlediska významu je to tak, že většinou (ale zdaleka ne vždy!) referují k budoucnosti. Pokud bychom je měli hodnotit jako tvary budoucího času, šlo by o výjimku, neboť v ostatních případech tak široké a systematické nekorespondence mezi formou a významem se dává (i ve školní výuce) přednost formě (...) – např. u hromadných podstatných jmen, referujících k množině objektů, se určuje číslo jednotné, podstatná jména označující neživé objekty a skloňovaná podle vzorů „pán“ nebo „muž“ se hodnotí jako maskulina životná atd. Stávající školní pojetí přítomných tvarů dokonavých sloves vede k absurdním důsledkům u tak běžných vět, jako je např. první věta souvětí *Vždy když ke mně Šimon přijde, hraje stolní hry*, kde tvar *přijde* není budoucí ani sémanticky. Určování času podle významu pak žáci pochopitelně analogicky přenášejí i k jiným případům, a tak např. určují budoucí čas u tzv. futurálního přezentu nedokonavých sloves (*Vystupujeme na příští zastávce*) či minulý u přezentu historického apod. a uvádějí, že je v těchto případech „budoucí/minulý čas vyjádřen přítomným tvarem“. Pro školní výuku tedy **jednoznačně doporučujeme hodnotit neminulé indikativní tvary dokonavých sloves jako tvary přítomného času.**“

Než si ukážeme konkrétní zavádějící výklady a úlohy, které v rámci obvyklého školského pojetí přináší Nová škola, podívejme se na definici (učebnice 5, s. 90). Nesprávné je hned její první tvrzení „Budoucí čas se vyjadřuje dvojím způsobem“. Budoucí čas se vyjadřuje třemi způsoby, a kdybychom měli za tvary budoucího času pokládat i tvary typu *přijdeš*, pak čtyřmi. Nepožadují po učebnici pro 5. ročník ZŠ, aby žákům vykládala o tvarotvorných předponách (*jit – půjdu*), i když příslušné tvary žáci dovedou bez problémů používat. Ale rozhodně by v učebnici neměla chybět zmínka o tom, že zcela specificky, totiž jednoduchými tvary, které nejsou přítomné v žádném pojetí, vyjadřuje budoucí čas sloveso *být*. A teprve od toho by se měla odvíjet informace, že z těchto tvarů slovesa *být* jakožto slovesa pomocného a z infinitivu významového slovesa se skládají složené tvary budoucího času.

Výše uvedený „dvojí způsob“ zahrnuje jednak právě uvedené složené futurum, jednak způsob popsáný takto: „Jednoduchým přítomným tvarem, který vyjadřuje čas

budoucí (*uvařím*). Tento tvar času budoucího se často tvoří přidáním předpony k tvaru času přítomného (*vařím – uvařím*).“ Tato formulace má dvě zásadní vady. Zaprvé jde o definici kruhem („čas budoucí se vyjadřuje (...) tvarem, který vyjadřuje čas budoucí“), což je v odborném výkladu na libovolném stupni zjednodušení nepřípustné ze zásady. Zadruhé se zatemňuje rozdíl mezi tvořením tvaru (morfologií) a tvořením slova (slovotvorbou): předpona se nepřidává k tvaru přítomného času a nepřidává se proto, aby vyjádřila budoucnost: přidává se ke slovesu nedokonavého vidu, aby vyjádřila vid dokonavý (a obvykle i aby děj nějak specifikovala). *Uvařím* není, jak definice suggeruje, tvar budoucího času od *vařím*; nemůže jím být ani v žádném zjednodušeném pojetí, protože pak by to sloveso mělo dva časy minulé: *vařila/a/o jsem* a *uvařil/a/o jsem*. **Učebnice Nové školy podává tautologické definice a matením tvarosloví a slovotvorby komplikuje žákům jak orientaci v systému slovesných tvarů, tak budoucí pochopení učiva o kategorii vidu.**

Bezprostředně pod touto definicí následuje cvičení (s. 90, cv. 3) se zadáním „Složené slovesné tvary vyjádřete jednoduchým tvarem“. Vyjádřit složený tvar jednoduchým nelze, ale žáci by místo toho mohli zkusit jeden tvar druhým nahradit: podívejme se tedy, jak by to dopadlo. „Zítra budeme číst Nerudovy povídky.“ Co tady má podle autorky žák udělat? Má říct bezmyšlenkovitě *přečteme*, protože si přece zapamatoval na téže straně cvičení č. 1 a 2, kde stojí „číst (os. 2., č. j.) – budeš číst“ a „číst (os. 2., č. j.) – přečteš“? Nebo si má uvědomit, že *budeme číst* a *přečteme* není totéž, protože možná zítra ty povídky jenom *rozečteme*, ale *nedočteme* je? Asi to první, že ano, protože způsob slovesného děje neboli aktionsart se v 5. ročníku neprobírá a posuzovat významové rozdíly mezi různými konstrukcemi, aniž by k tomu žáci dostali výklad, by byla činnost zcela se vymykající obvyklým postupům Nové školy. Mimořádně kreativní, až experimentální je naproti tomu cv. 6b na s. 91, v němž mají žáci za úkol napsat v budoucím čase vyprávění. Vlastně ne: oni to mají napsat podle uvedeného plánu, který nenaznačuje žádnou zápletku, takže to asi vlastně ani nemá být vyprávění... Jako rodič v celostátní karanténě mám tři možnosti: a) podílet se na tom, že se mému synovi výrazně zkresluje představa o tom, co je to vyprávění; b) vyžadovat, aby v necelých jedenácti letech napsal experimentální prózu; c) vysvětlit mu, že je v učebnici sice napsáno „vyprávění“, ale že se po něm chce jen to, aby ve větách z uvedeného plánu výletu změnil infinitivy na tvary budoucího času – a tím snížit autoritu učebnice. C) je správně, ale vůbec mě to netěší.

V pracovním sešitě (PS 5, díl 2.) se budoucí čas procvičuje na s. 10. Cv. 1 má zadání „Vyjádřete budoucí čas jednoduchým a složeným tvarem v 1. os. č. j.“. Skládá se z tabulky, v jejímž prvním sloupci jsou uvedeny infinitivy *růst*, *běžet* a *česat*. Přestože sloveso *růst* je velmi vhodně vybráno jakožto sloveso, které skutečně tvoří tvary futura opisem i tvarotvornou předponou, klíč ke cvičením k mému úžasu nedovoluje tvar *porostu*, který syn samozřejmě vytvořil, nýbrž vyžaduje *vyrostu*. **Vyžadovat jako správné řešení, které je chybné, když správné řešení existuje, považuji za didaktický zločin.** V druhém řádku mají žáci tvořit tvar *budu běžet*, který se v češtině takřka neužívá. Že ve třetím klíči vyžaduje pouze *učešu*, a ne *očešu* (česat přece lze i ovoce), už je jen detail.

Že zmíněné lapsy nejsou ojedinělé, dokládá cv. 2. Místo „nahradte“ v něm znovu stojí „vyjádřete“; klíč umožňuje žákům vybrat si, zda nahradí tvar *budou kvést* tvarem *rozkvetou*, nebo *vykvetou*, avšak zapovídá jediné správné *pokvetou*.

Světlo ve tmě mi zaskvítilo ve cv. 3, kde se najednou nemluví o tvarech budoucího času, nýbrž o tvarech vyjadřujících budoucí děj. Jenže nevydrželo svítit dlouho: klíč ke cvičení ukazuje, že autorka nerozumí Svěrákovu písňovému textu „Když zná lupič písmena, / stane se s ním proměna. / Když zná lupič dějiny, / tak je úplně jiný“: tvrdí totiž, že druhé ze sloves v tomto čtyřverší vyjadřuje budoucí děj. Je možné, že by žák 5. třídy měl problém pochopit, že vedle dějů minulých, přítomných a budoucích existují i nějaké děje nadčasové, obecně platné; jenže to, že proměna gramotného lupiče nastane v budoucnosti, kdežto proměna lupiče vzdělaného v dějepise už nastala, nelze pochopit vůbec, protože to tak prostě v té písni není. Ke Svěrákovu textu se vztahuje ještě jeden úkol: „Vyhledejte nespisovné slovní tvary. Nahradte je spisovnými.“ Podle klíče mají žáci najít tři „tvary“: *šáhni* (> *sáhni*), *kšandy* (> *šle*), *právníci* (> *právníky*). To první je prostředek zjevně nespisovný, ale na úrovni hláskové (nespisovné jsou všechny tvary tohoto slovesa začínající na š-), to druhé je lexém někde na hranici spisovné normy (a troufám si odhadnout, že slovo *šle* bude pro většinu žáků nové), teprve akuzativní tvar *právníci* je skutečný nespisovný tvar.

S. 11, cv. 1c: „Určete gramatické kategorie (včetně vzoru).“ Prošla by oponen-turou učebnice přírodovědy, v níž by stálo „Určete, na kterých obrázcích je ovoce (včetně mrkve)“?

A na závěr největší překvapení: na s. 13 se nachází cv. 1a (téma: opakování sloves), v němž mají žáci za úkol rozlišit slovesné tvary ve všech třech časech. Tvary *trhne*, *řízne se*, *skočí*, *chytí*, *dotkne se*, *stáhne se* a *zmizí* (ach ano, i *zmizí* s tou zdokonávající předponou) jsou v klíči označeny jako tvary přítomného času, aniž by se klíč obtěžoval s vysvětlením té náhlé změny. Na jedné straně je pěkné, že je nějaký neminulý indikativní tvar dokonavého slovesa konečně označen správně; na druhé straně zde pracovní sešit dostává žáka do situace, která nesmí ve škole nastat: žák při opakování probraného učiva zjistil, že všechno je jinak, než si doposud na základě výkladu i cvičení myslel...

Vážení čtenáři-češtináři na 2., 3. nebo i pomaturitním stupni, pravděpodobně i vy, tak jako ve své učitelské praxi já, se budete opakovaně setkávat (a neúnavně bojovat) s tím, že vaši žáci/studenti

- nevědí, co je to tvar,
- nedokážou rozlišit ohýbání od tvoření slov,
- nedokážou rozlišit vid a čas,
- nechápou, co je to zájmeno a co znamená, že zájmeno zastupuje jméno,
- ztotožňují morfologické kategorie s vyjadřovanou skutečností („když se věta odehrává zítra, musí být v čase budoucím“), ale současně jim porozumění té vyjadřované skutečnosti komplikují nesmyslné poučky o morfologických kategoriích,
- si myslí, že vzor je morfologická kategorie,
- si myslí, že každý sled několika koherentních vět vyjadřujících děj je vyprávění,

- nechápou, proč by v odborné komunikaci nemohli užívat termíny ledabyle,
- bez mrknutí oka vyskloňují *Nikolu* v množném čísle, ale nejsou schopni pojmenovat, ba možná ani vnímat významový rozdíl mezi konkurenčními formami sloužícími k nuancovanému vyjádření podobných obsahů, atd.

Nedivte se, kde se to v nich vzalo. Snad se mi podařilo vás přesvědčit, že to v nich do značné míry vypěstovaly učebnice a pracovní sešity na 1. stupni. Když edukační materiály Nové školy pro 4. a 5. ročník prošly oponenturou a dostaly ministerskou doložku, české školství selhalo. Až budou příští rok žádat o prodloužení, je téměř jisté, že selže znovu.

Prameny

BIČANOVÁ, L. *Český jazyk 4 – pracovní sešit pro 4. ročník, 2. díl, vytvořený v souladu s RVP ZV*. Brno: Nová škola, 2015.

BIČANOVÁ, L. *Český jazyk 5 – pracovní sešit pro 5. ročník, 2. díl, vytvořený v souladu s RVP ZV*. Brno: Nová škola, 2016.

DOLEŽALOVÁ, A. B. *Český jazyk 4 – učebnice pro 4. ročník vytvořená v souladu s RVP ZV*. Brno: Nová škola, 2017.

DOLEŽALOVÁ, A. B. *Český jazyk 5 – učebnice pro 5. ročník vytvořená v souladu s RVP ZV*. Brno: Nová škola, 2017.

Literatura

ADAM, R. Postup při morfologickém rozboru slovesných tvarů. *ČJL*, 70, 2019/2020, s. 116–122.

HÁJKOVÁ, E., a kol. *Čeština ve škole 21. století IV. Výzkum edukačních podmínek jazykových jevů*. Praha: PedF UK, 2014.

Z nové umělecké literatury

Zdařilý kaleidoskop meziválečné literatury

Erik Gilk, FF UPOL v Olomouci

erik.gilk@upol.cz

Klíčová slova: Česká literatura první poloviny dvacátého století, metodologie literární historie, první republika

Key words: Czech literature of the first half of the 20th century, methodology of literary history, First Czechoslovak Republic

A Remarkable Kaleidoscope of Inter-War Literature

The paper is a critical review of the handbook *Literární kronika první republiky* (2018). We claim that the book is well structured and uses suitable explanatory methods. It is also precise in delimiting the period and attractive as far as typography and pictures are concerned. The most appreciated feature of the handbook is its international character and subsequent plurality

of languages within the literature of Czechoslovakia of that period. Such plurality is hard to imagine from today's perspective.

ŠÁMAL, Petr; PAVLÍČEK, Tomáš; BARBORÍK, Vladimír; JANÁČEK, Pavel a kol. *Literární kronika první republiky. Události, díla, souvislosti*. Praha: Academia – Památník národního písemnictví – Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2018.

Sté výročí vzniku Československa bylo oslavováno vskutku velkolepě na všech úrovních a připomínáno na nejrůznějších platformách. Humanitní vědy se k výročí připojily konáním mezioborových konferencí, dalších připomínkových akcí a vydáním kolektivních historických prací. Z nich je třeba na prvním místě připomenout monumentální opus *Republika československá 1918–1939*, který vyšel v Nakladatelství Lidové noviny pod redakčním vedením Dagmar Hájkové a Pavla Horáka a který zcela po zásluze získal Cenu Josefa Hlávky a Cenu Akademie věd. Je tedy zcela logické, že svým dílem přispěla k výročí rovněž literární historie a stalo se tak způsobem nanejvýš účtyhodným.

Máme na mysli výpravný svazek *Literární kronika první republiky*, který se během krátké doby zapsal do povědomí badatelské obce a přes vysokou prodejní cenu, danou ovšem luxusní typografií a použitým papírem, vyšel již její dotisk. Sestavil ji tým znalců z Ústavu pro českou literaturu Akademie věd s dalšími spolupracovníky ze spřátelených pracovišť pod vedením Petra Šámala. Ten sice není specialistou na meziválečné období, ale má bohaté redakční zkušenosti, které v případě tohoto svazku dokázal skvěle využít. Časopis *Český jazyk a literatura o Literární kronice první republiky* již referoval prostřednictvím recenze Kláry Hausmannové (roč. 69, 2018/2019, č. 3, s. 155–156).

Co na knize okamžitě zaujme čtenáře, je její akcent na internacionálnost literatury meziválečného Československa. Přímo na obálce je reprodukováno šest přebalů tehdy vydaných titulů, z nichž tři jsou české, jeden slovenský, jeden německý a jeden maďarský. Kdyby tu bylo zobrazeno další dílo v polštině a v rusínštině, měli bychom pohromadě všechny jazyky, v nichž byla beletrie v tehdejším Československu vydávána. A k tomu bychom mohli přičíst početnou ruskou emigrantskou komunitu, která u nás rovněž publikovala, a vyjde nám neuvěřitelně pestrá mapa literární produkce první republiky. Tedy neuvěřitelně z perspektivy obyvatele současné České republiky, jemuž jsou překládány knihy dokonce i ze slovenštiny, naopak mezi válkami byla tato vícenárodnostní i vícejazyková koexistence a podílení se na celkovém obrazu tehdejší literární produkce zcela přirozená. Ovšemže největší pozornost je vedle majoritní české beletrie věnována slovenskému literárnímu životu, o čemž svědčí fakt, že jedním z hlavních redaktorů je bratislavský badatel Vladimír Barborík, specializující se na slovenskou literaturu první poloviny 20. století.

Struktura publikace je promyšlená a vyvážená vzhledem k pestrosti, jakou hodlali autoři recipientovi poskytovat, a zcela odpovídá na první pohled obecnému podtitulu „Události, díla, souvislosti“. Výklad je veden po jednotlivých kalendářních letech a týká se striktně období první republiky, začíná se tedy s koncem října 1918

a nedostaneme se dál než na konec září 1938. Tento přístup je možná poněkud striktní vzhledem k vytyčenému období, na druhou stranu nemůže nepotěšit pravověrného historika. Každá kapitola začíná kalendáři literárního života příslušného roku, který je rozdělen podle jednotlivých měsíců a referuje o vzniku literárních časopisů nebo skupin, vydání významných děl či premiér divadelních her, vzniku nebo zániku renomovaných nakladatelských domů, smrti spisovatelů atp. Jako první položka v kalendáři je příznačně přetištěn nepublikovaný deníkový záznam Richard Weinerja vážící se k 28. říjnu 1918: *Na obloze valouny sněhových mračen. Fičí mrazivý vítr. Ale když za šera už sestupujeme z Vinohrad, nastal mírný podvečer, jenž k bloumání přímo zve. – Zatím rozbujelo se praporů do bíle-červeno-modrých vln, nepřetržitých, vysoko bijících. Kde jste spaly, vy velezádná trojbarví, kde jste se vzaly, nesčetné kokardy, lvíčkové, transparenty a praporečkové girlandy?* (s. 18)

Poté následuje čtyřstránkový výklad reprezentativního literárního díla pro daný rok, dvoustránka reprodukováných obálek vybraných děl v rubrice „Z knižní nabídky roku“ a kapitola je zakončena „souvislostmi“, jež tvoří stať vztahující se k vybranému problému meziválečné literatury. Témata statí jsou vybrána tak, aby postihovala pestrost tehdejšího literárního života (avantgarda, knihovny, literární ceny, Podkarpatská Rus, dětská literatura, literární věda, cenzura, knižní trh, menšinové literatury), přičemž jejich pořadí tvoří zdařilý kompoziční oblouk: pro rok 1918 bylo vybráno téma „Kde je jejich místo? Spisovatelé tří jazyků a nový stát“ a výklad roku 1938 končí stať s názvem „Na křižovatce jazyků a kultur. Československo jako útočiště spisovatelů-exulantů“. Namísto epilogu zde trefně píše Tomáš Pavlíček: *Rok 1938 se již odehrával v atmosféře očekávaného ozbrojeného konfliktu a v době vrcholící mnichovské krize se na útěk dávali i sami občané Československa, z pohraničí do vnitrozemí přicházely v důsledku stupňující se agresivity henleinovců rodiny aktivních německých odpůrců nacismu. [...] Pomnichovská republika tedy z více důvodů přestala být místem, kam mířili lidé ohrožení diktaturami různého ražení, a stala se naopak prostorem, z něž mnozí do svobodnějšího světa začali utíkat.* (s. 472) To vše je opatřeno bohatým obrazovým doprovodem, převážně se jedná o reprodukce knižních obálek, fotografie tvůrců, archivní materiály (obzvláště ze zdrojů kooperujícího Literárního archivu Památníku národního písemnictví), grafy či tabulky. Svazek doplňuje nezbytný soupis vyobrazení, seznam použité literatury a jmenný rejstřík.

U publikací typu *Literární kroniky* první republiky bychom jistě mohli dlouho diskutovat a polemizovat s obsahem, respektive s literárními fakty, které do ní byly zařazeny a které nikoliv. Domnívám se ovšem, že takový přístup není zcela adekvátní, neboť vždy jde o vědomou (někdy i nevědomou, ale to rozhodně není případ recenzovaného svazku) redukci a selekci ze strany autorského týmu. Jednoznačný záměr lze podle mého názoru vyčíst z rozhodnutí vynechat z děl reprezentujících jednotlivé roky jméno Karla Čapka. Tedy s výjimkou divadelní hry *Adam stvořitel* (1927), která byla posledním návratem k umělecké spolupráci bratrské dvojice Josefa a Karla, což ovšem na věci nic nemění, spíše naopak, neboť se tím v sofistikovanější podobě popírá přínos Karlovy samostatné autorské tvorby. Jistě, tomuto rozhodnutí částečně

ignorovat Karla Čapka lze rozumět, neboť v obecném povědomí o literatuře první republiky je to automaticky první (a leckdy jediné) jméno, které většinu lidí napadne, obdobnou výpovědní hodnotu mají seznamy předkládané studenty u zkoušek z literární historie, v nichž je „přečapkováno“. Na druhou stranu se jméno mladšího z obou bratrů vrací na tolika dalších místech (obzvláště v rubrice Události), že podle jmenného rejstříku je k jeho jménu odkazováno nejčastěji. Ostatně jak také jinak, literární život první republiky je bez Karla Čapka prostě nemyslitelný.

Tato snaha se jistě může jevit sympatická, mnohem snáze by se ovšem dalo polemizovat s výběrem jednoho jediného díla reprezentujícího literaturu daného roku. To byl jistě pro badatelský tým největší oříšek, jakkoliv si pro něj již na začátku stanovili jasný klíč: „[...] redaktoři tuto kvótu [tj. kvótu 21 let] rozdělili mezi třináct děl napsaných česky, čtyři napsaná slovensky a čtyři německy“ (s. 14). Obdobně stojí za zmínku distribuce textů dle literárních druhů: bylo vybráno jedenáct prozaických, osm básnických a dvě dramatická díla. Nehodláme toto rozhodnutí komentovat či napadat, můžeme jen vyjádřit uspokojení nad skutečností, že z německy píšících spisovatelů se dostalo i na prozaiky moravského původu (Hermann Ungar, Ludwig Winder), zatímco jinde se běžně píše pouze o pražském kruhu (zde vedle Franze Kafky Franz Carl Weiskopf, který ovšem nepatří k učebnicovým případům).

Vzhledem k použité metodě, kdy výklad postupuje rok za rokem, se nabízí srovnání s projektem *Dějiny nové moderny* badatelského týmu vedeného Vladimírem Papouškem. Konkrétně jen s prvním dílem pokrývajícím roky 1905 až 1923 a překrývajícím se tedy s přítomným svazkem jen minimálně, neboť další dva díly jsou komponovány podle jiného, mnohem volnějšiho klíče, avšak pro komparaci použitých postupů je tento překryv dostatečný. *Dějiny nové moderny* v kapitolách věnovaných jednotlivým rokům více kontextualizují díla, jež vyšla v příslušném roce, avšak dle zaměření jednotlivých badatelů jsou více výběrové. V nejedné kapitole nabízejí poměrně inovativní, ne-li přímo provokativní interpretační pasáže, na druhou stranu může výklad do značné míry podléhat svévoli, neboť se na každé kapitole podílel vždy jeden autor. *Literární kronika* nehledá vztahy mezi literárními texty daného roku prostřednictvím explicitního výkladu, ale implicitně, už jen zařazením děl či autorů vedle sebe. Výběr je navíc – vzhledem ke skutečnosti, že na každé kapitole se podílel přinejmenším čtyřčlenný redaktorský tým – výsledkem konsensu a nepodléhá do takové míry individuálním preferencím badatele. Přičteme-li k tomu akcentaci recepce literárních děl v *Literární kronice* (obzvláště v rubrikách Události a Dílo), máme za to, že právě tato publikace mnohem adekvátněji odpovídá intencím nového historismu (jimiž se oba svazky inspirovaly), jehož základním postulátem je přiblížit se co nejvíce dobovému horizontu tehdejšího modelového čtenáře. Ostatně umělecký text se dostává do čtenářského povědomí nikoliv pouze samým aktem vydání, ale teprve ve chvíli jeho kritické recepce ve formě zveřejněné konkretizace, jak přesvědčivě prokázal Felix Vodička.

Není tedy pochyb, že se nám v případě *Literární kroniky první republiky* dostává do rukou ve všech ohledech zdařilá a cenná publikace, jež navíc není zaměřena jen na úzký badatelský okruh. Nabízí totiž nezvykle panoramatický vhled do literární krajiny doby mezi světovými válkami, aniž by cokoliv slevila z její bohaté morfologie.

Proč čtyři roky, ale pět let?

Milan Hrdlička, FPE ZČU v Plzni

mhrdlick@kcj.zcu.cz

Klíčová slova: česká mluvnice, číslovka, varianta

Key words: Czech grammar, numeral, variant

Why do we say *čtyři roky* but *pět let*?

The article deals with using the nouns *rok* („year“; *jeden rok, čtyři roky* – one year, four years) and *léta* („year“; *pět let, několik let* – five years, several years) after ordinal and cardinal numbers.

Zažitá, ustálená, obvyklá spojovatelnost (kolokabilita) pojmenování se výrazným způsobem projevuje i v řečovém užívání číslovek a podstatných jmen nejen v roli počítaného předmětu. Volba výrazů tvořících příslušné syntagma bývá v komunikaci uzuálně předurčena, nenabízí zpravidla ekvivalentní či volně zaměnitelné variantní řešení. Konvencionalizovaná řečová podoba číselného údaje bývá účastníky komunikace (rodilými mluvčími) očekávána, vyžadována.

Jako nápadné se v řečové komunikaci jeví například výrazně diferencované užívání lexémů *rok* a *léta* (ve významu násobků období dvanácti měsíců)¹ v roli počítaného předmětu po číslovkách základních a řadových.

Pojmenování *rok* se s velkou pravidelností užívá po číslovkách od jedné do čtyř včetně² (*Strávil v zahraničí celkem tři roky*), kdežto množstvím pět počínaje – a to i ve spojení s číslovkami neurčitými – se s převahou uplatňuje skloňovaná podoba výrazu *léta* (*Prožil v Brně více než šest let / několik šťastných let*).

Lexém *rok* se mnohdy užívá pro označení bodu (úseku) na časové ose (*V kterém roce ses narodil?*), tíhne svou podstatou k jednotci,³ k malému počtu, někdy i frazeologizovanému (*do roka a do dne, jednou za uherský rok*). Obdobně je tomu i při sdělování lidského věku. Pojmenování *rok* se zpravidla užívá pro období nepřesahující čtyři roky (*Deceři budou za měsíc čtyři roky, synovi už bylo pět let*), i když tu někdy může být patrný rozdíl mezi mluvčími v Čechách (*Kolik je mu let? – Je mu dvaadvacet / dvacet dva let*) a na Moravě, kde se lze setkat i s kolokviálním (*Kolik má roků? – Má dvaadvacet / dvacet dva roků*).

Konkurenční vyjádření, tedy různá spojení se slovem *léta*, implikují období delší (*padesátá, studentská, mladá léta*).

---

¹ Ve spojení s číslovkou *jedna* užít lexému *léto* ve významu *rok* nelze, v čísle jednotném se *léto* ve zmíněném významu neužívá (s výjimkou archaického *Léta Páně* z latinského *Anno Domini*).

² Stejně je tomu např. v ruštině (*1 god, 2 – 4 goda, 5 let*), v polštině nastává změna lexému už počtem dva počínaje (*1 rok, 2 – 4 lata, 5 lat*) apod.

³ Odtud patrně i odvozené slovo ročník označující přesné numerické zařazení: *Jeho sestra už chodí do třetího ročníku; Vinaři se shodují, že chardonnay ročník 2006 patří v posledních desetiletích mezi nejlepší*.

Naznačovaný rozdíl mezi jednotí, resp. nízkým, limitovaným počtem a mnohostí, delším časovým rozpětím, bývá výrazný rovněž v případech odvozených přídavných jmen, srov. *půlroční stáž, roční dítě* proti *mnohaleté zkušenosti, letité spory* apod.

Kde hledat vysvětlení naznačené situace? Dost možná ve skutečnosti, že je lidský mozek údajně schopen vnímat jednotliviny pouze do počtu čtyři včetně,⁴ proto mluvčí dávají přednost užití lexému *rok* (viz výklad výše). Množstvím pět počínaje mají už mluvčí naopak tendenci pojímat daný počet jako množinu spíše amorfní, vnitřně zřetelně nečleněnou, s jejíž povahou více koresponduje lexém *léta*. Ať je výklad distribuce zmiňovaných lexémů jakýkoliv, měli by si být mluvčí (včetně nerodilých) daného úzu vědomí a měli by ho v řečové komunikaci respektovat.

Rozhledy

Vzpomínka na profesora Jaroslava Hubáčka

Jana Svobodová, PdF OU

jana.svobodova@osu.cz

Jsou události, na které se nikdy nemůžeme dost připravit, které nás bolestně zasáhnou a jimž se zprvu zdráháme uvěřit. K takovým patřilo oznámení, že 28. ledna 2020 opustil tento svět v nedožitých 91 letech uznávaný bohemista, skvělý pozorovatel, znalec i učitel češtiny Jaroslav Hubáček, který byl celý profesní život úzce spjatý s Ostravou.

Pocházel sice z Vysočiny a mládí prožil v Jemnici, ale začátkem padesátých let po ukončení studií češtiny a hudební výchovy v Brně zakotvil v Ostravě. Původně byl na věžkách, zda v Brně nestudovat pouze sólový zpěv, protože k hudbě a zpěvu lnul od dětství, ale nakonec zvolil filozofickou fakultu a učitelskou kombinaci s češtinou. Formovaly ho takové osobnosti lingvistiky, jako například František Trávníček, Josef Kurz nebo Adolf Kellner. Jeho prvním působištěm se stala osmiletá škola v Ostravě-Hrušově. Po dvou letech vojny se do Ostravy opět vrátil, a to na pedagogickou školu pro vzdělávání učitelů národních škol. Odtud byl jen krůček k Pedagogickému institutu v Ostravě, z něhož v roce 1964 vzešla samostatná Pedagogická fakulta. Na ní a s ní zažil mnohé: nadějně počátky vystřídané roky chmurnými, provázenými ústrky. Docentem mohl být jmenován až v únoru 1987, profesorem se stal v dubnu 1990. Poté přišlo radostné finále, zakončené triumfální volbou prvního polistopadového děkana, jímž se stal 5. ledna 1990 právě on, a vzápětí korunované vznikem nového univerzitního pracoviště: Ostravské univerzity. Hubáčkovo odborné i lidské renomé přispělo k tomu, že byl jednomyslně zvolen jejím prvním rektorem

---

⁴ Viz HRDLIČKA, M. O číslovce pět. *Naše řeč*, 2002, roč. 85, č. 1, s. 52–54.

(1991–1995). V roce 1997 se stal děkanem Filozofické fakulty OU. Tyto náročné organizační úkoly zvládl s odpovědností a ctí, jako se ostatně po svém vyrovnal se všemi zkouškami, které před něho život postavil.

Snad nejhůř se cítil, když mu byla v roce 1969 z politických důvodů zmařena habilitace, třebaže v Brně na filozofické fakultě řádně obhájil habilitační práci *Onomaziologické postupy ve slovní zásobě slangů*. Nebyl by to však on, aby se nechal zdeptat. V těžké době ho držely nad vodou jeho záliby i hluboký vztah k vystudovanému oboru, pedagogické práci a studentům. Neúnavně se věnoval zpívání v Pěveckém sdružení moravských učitelů, v němž byl zapojen jako dlouholetý člen a sólista bez přestávky už od roku 1949, pečoval o zahrádku u rodinného domu, chodil do přírody a kochal se jejími půvaby, všímal si železnice jako její nezdolný fanoušek. Vytrvale publikoval, přednášel pro veřejnost, byl redaktorem spisů, vychoval stovky příštích češtinářů, nikdy neodmítl poradit. Oplýval elánem a až nakažlivou čínorodostí. Zahálet snad ani nedokázal, zato uměl spojit příjemné s užitečným.

V roce 1976, když jsem jako benjamínek s předchozí roční praxí nastoupila na katedru češtiny ostravské Pedagogické fakulty, byl na ní Jaroslav Hubáček přírodnou a všemi respektovanou autoritou. Přístupoval ke mně jako k začínající kolegyni s laskavou moudrostí, a když jsem ve snaze esteticky zvelebit interiér společné pracovny překryla omšelý a vinou vody cákající z umyvadla pokroucený letitý plakát Pěveckého sdružení moravských učitelů, přísně mě pokáral jen na oko a nechal mě onu relikvii přesunout na vhodnější místo. Ano, byly to laskavost, moudrost a nadhled, jimiž se vyznačoval. Ač navenek vážný, všemi uznávaný a důstojně vyhlížející, uměl se smát i žertovat a bavilo ho, když mu někdo takzvaně „skočil na špek“.

Vědecky i pedagogicky se Hubáček věnoval jazykovědné bohemistice se zaměřením na jazykovou kulturu, především pak kultuře mluveného slova a rétorice, pro ostravskou televizi v osmdesátých letech natočil pětidílný seriál *Mluví, mluvíš...* V něm mu byla zdatnou spolubesednicí známá televizní hlasatelka Marta Skarlandtová. Hubáčkův smysl pro estetickou stránku jazyka a jeho hudebnost dostaly prostor v knížce *Jak mluvit a přednášet* (1983). Další širokou oblastí jeho zájmu byla lexikologie s důrazem na sociolekty, konkrétně na slangy. Soustavně sledoval českou slovní zásobu, protože ta nejzřetelněji a nejčitelněji reaguje na proměnlivé a stále rostoucí pojmenovávací potřeby společnosti. Z knih věnovaných slangům připomeňme pěti tituly: *Onomaziologické postupy ve slovní zásobě slangů* (1971), *Železničářský slang* (1974), *O českých slanzích* (1979), *Malý slovník českých slangů* (1988) a *Výběrový slovník českých slangů* (2003). I tyto publikace odrážejí a prozrazují, co ho v životě lákalo: hlavně vlaky a železnice, které miloval a poznával odmala, gejzír veškerého živoucího názvosloví skutečného i obrazného.

V době, kdy psal knížku o českých slanzích a později jejich slovník a kdy jsme sdíleli společnou pracovnu, mi rád dával drobné hádanky, co znamená to či ono v nějakém slangu. Tehdy jsme také začali spolupracovat na tvorbě vysokoškolských učebnic. On jako hlavní organizátor vedl vícečlenný tým u kolektivně vytvářených mluvnických příruček, a to počínaje titulem *Český jazyk pro studující učitelství v 1. až 4. ročníku*

základní školy (1990) a konče úspěšnou a opakovaně vydávanou *Češtinou pro učitele* (1996, 2002, 2010; naposledy Hubáček, J., Jandová, E., Svobodová, D. a Svoboda, J.), jíž se podle zeleného přebalu začalo mezi studenty říkat „zelený Hubáček“.

Před deseti lety se Jaroslav Hubáček rozloučil s aktivním působením na Ostravské univerzitě a přesunul se do malebných jižních Čech za rodinou své dcery, přesto do Ostravy tu a tam zavítal, obvykle jako vážený host nějaké slavnostní celouniverzitní akce. Když jsme se při takové příležitosti setkali naposled, posteskl si mezi řečí u kávy a zákusku, který si labužnický vychutnával, že ho trápí špatný sluch, jenže pak na mě šibalsky mrkl s potutelným úsměvem, který jako by říkal: „Občas je možná lépe něco neslyšet, že?“

Milý Jaroslave, už teď nám scházíš, za sebe a jistě i za jiné, kdo jsme Tě znali, potvrzují, že vzpomínáme s otevřeným srdcem a s upřímným vděkem.

Vývoj češtiny a starší česká literatura v expozicích a programech Národního památkového ústavu, vhodných pro víceletá gymnázia¹

Jan Dušek, ÚJČ AV ČR

jdusek@ujc.cas.cz

Na víceletém gymnáziu se žáci seznamují s vývojem češtiny a jejími vnějšími dějinami na nižším i vyšším stupni školy. Na obou stupních se také dozvídají o základních etapách vývoje národní a světové literatury včetně starší české literatury, o jednotlivých dílech a autorech, a to i v dobovém kontextu.²

Národní památkový ústav připravil pro školy ve vybraných objektech výukové programy, které je možno stejně jako některé prohlídkové okruhy využít jako doplněk této výuky, především její literární složky.

Inspirační podněty nabízí klášter Zlatá Koruna. Při speciální školní prohlídce, která trvá 75 minut, se žáci dozvědí o tom, jak a proč se mniši v klášteře mezi sebou dorozumívali nejen slovy, ale i pouhými gesty, navštíví klášterní knihovnu a během programu si také prohlédnou obrazy z 2. poloviny 18. století, které zčásti inspirovalo Komenského *Orbis pictus*. Žáci si přečtou i jeho úryvky vztahující se k řemeslům zobrazeným na obrazech.³

¹ Vznik příspěvku byl podpořen projektem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy č. LM2015081 „Výzkumná infrastruktura pro diachronní bohemistiku“ (akronym RIDICS) v rámci Projektu velkých infrastruktur pro VaVal.

² Literatura: HAVLŮJOVÁ, H.; CHARVÁTOVÁ, K.; INDROVÁ, M. aj. *Památky nás baví 2. Předáváme péči o kulturní dědictví žákům 2. stupně základních škol a středoškolákům*. Praha: NPU, 2015. JEŘÁBEK, J.; KRČKOVÁ, S.; HUČINOVÁ, L. aj. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia RVP G*. Praha: VÚP, 2007. [online] Dostupné z: <<http://www.nuv.cz/file/159>> JEŘÁBEK, J.; TUPÝ, J. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha: VÚP, 2017. [online] Dostupné z: <<http://www.msmt.cz/file/43792/>>.

³ Školní prohlídka. [online] Dostupné z: <<https://www.klaster-zlatakoruna.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/6527-skolni-prohlidka>>.

Prohlídka může být rozšířena o návštěvu výtvarné dílny. Žáci si při ní vyzkoušejí psaní gotického písma podle šablon, případně si zkusí svázat „knihu“ – na stavu malý sešit nebo si vyryjí pečeť s motivem zlatokorunské rozety.⁴

Ve Zlaté Koruně také využijeme stálou expozici *Místa setkávání*, která se zaměřuje na literaturu a osobnosti jižních Čech a východní Šumavy od středověku po současnost. Starší českou literaturu zastupuje např. Alexandreis, Přibík Pulkava z Radenína, Tomáš Štítný ze Štítného, Matěj z Janova, Jan Hus, Petr z Mladoňovic, Petr Chelčický, Šimon Lomnický z Budče, Václav Březan nebo Adam Michna z Otradovic. Expozice zahrnuje díla psaná nejen česky, ale i německy a latinsky. Je rozdělena do deseti tematických okruhů, díla reprezentují různé literární žánry, každá místnost je věnovaná jinému tématu, na panelech žáci najdou úryvky textů, v expozici se nacházejí předměty, které dokreslují téma konkrétního okruhu, např. šachy. Texty expozice jsou zpřístupněny na webových stránkách, učitel s nimi proto může pracovat nejen během návštěvy kláštera. Součástí stránek jsou též úkoly pro žáky týkající se i textů z expozice.⁵

Na vývoj jazyka a starší českou literaturu se v Sázavském klášteře zaměřuje prohlídkový okruh *Svatoprokopská Sázava*, jehož součástí je expozice *Staroslověnská Sázava*. Žáci se během prohlídky seznámí s dějinami Velké Moravy, staroslověnsčinou, hlaholicí, cyrilicí, staroslověnskými a církevněslovanskými literárními památkami. Dále získají informace o počátcích českého státu a historii Sázavského kláštera. Dozvědí se o svatoprokopské legendě a literatuře dané doby. Připomenou si také centrum slovanského písemnictví v klášteře Na Slovanech, budou moci porovnat vzhled hlaholice používané v Emauzském klášteře s hlaholicí používanou na Velké Moravě. V expozici uvidí faksimile středověkých rukopisů.⁶

Kromě této standardní prohlídky se mohou žáci zúčastnit edukačního programu, který se vztahuje k prokopské legendě a k životu sv. Prokopa a zapojuje je do historického kontextu. Program trvá 1,5 hodiny a je vhodný pro základní školy a odpovídající ročníky gymnázií. Jeho součástí je také tvůrčí program. Učitele českého jazyka zaujme písařská dílna, při níž se žáci seznámí s tím, jak vypadala hlaholice a gotická uncíála, a těmito písmy si také vyzkoušejí psát. Prohlédnou si rovněž faksimile některých rukopisů. Dílčí souvislost s jazykem nabídne ještě archo-historická dílna, při níž žáci budou číst hlaholici.⁷

Učitel se může následně ve výuce zaměřit i na zpracování prokopské tematiky ve středověkém písemnictví (veršovaná i prozaická prokopská legenda), raněnovověké legendistice (Jiří Ferus Plachý), homiletice (edice Miloše Sládka *Svět je podvodný verbíř*), historiografii (Václav Hájek z Libočan, Jan František Beckovský),

⁴ Didaktická prohlídka. [online] Dostupné z: <<https://www.klaster-zlatakoruna.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/6836-didakticka-prohlidka>>.

⁵ Místa setkávání. [online] Dostupné z: <<https://www.klaster-zlatakoruna.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/6467-mista-setkavani-prohlidkovy-okruh-bude-zrusen-od-1-10-2020>>.

⁶ Svatoprokopská Sázava. [online] Dostupné z: <<https://www.klaster-sazava.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/1578-svatoprokopska-sazava-zakladni-okruh>>.

⁷ Programy pro školy. [online] Dostupné z: <<https://www.klaster-sazava.cz/cs/Programy-pro-skoly>>.

hymnografii (Adam Michna z Otradovic, Fridrich Bridel) nebo v moderní poezii (J. Vrchlický nebo F. X. Dvořák).

Dílčí impulsy pro zpestření a prohloubení výuky vývoje jazyka a starší české literatury můžeme získat i v jiných objektech NPÚ. Např. na zámku Kynžvart nabízejí pro 6.–9. třídu a odpovídající ročníky gymnázií edukativní program *Velvyslanci na návštěvě u knížete Metternicha*, jehož délka je 90 minut. Žáci se kromě historického kontextu seznamují s dobovým písmem, jehož psaní si vyzkoušejí, tento kontext můžeme rozšířit o odkazy na autory tvořící v Metternichově době.⁸

Na zámku Třeboň organizují program *Návštěva na dvoře posledních Rožmberků*, který se věnuje životu na dvoře Petra Voka z Rožmberka. Trvá 90 minut, je vhodný pro 2. stupeň základní školy a nižší třídy víceletého gymnázia. Žáci „se stávají“ vybranou osobou, která žila na rožmberském dvoře (jednou z těchto postav je kronikář Václav Březan, autor *Životů posledních Rožmberků*), případně si oblékají repliku renesančního oděvu. Na jednotlivých místech prohlídky, která mají vztah k „jejich“ postavě, o ní spolužákům sdělují informace, které předem dostali od průvodce.⁹

Nabízené edukační programy pro školy poslouží jistě k větší motivaci žáků, jakoli se jazykově-literárním tématům věnují většinou jen částečně. Na literaturu nebo vnější dějiny jazyka jsou zaměřeny expozice nebo prohlídkové okruhy v klášteře Zlatá Koruna a v Sázavském klášteře.

⁸ Velvyslanci na návštěvě u knížete Metternicha. [online] Dostupné z: <<https://www.zamek-kynzvart.eu/cs/informace-pro-navstevniky/Edukativni-programy/Velvyslanci-na-navsteve-u-knizete-Metternicha>>.

⁹ Didaktický program pro školy – Návštěva na dvoře posledních Rožmberků. [online] Dostupné z: <<https://www.zamek-trebon.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/38104-didakticky-program-pro-skoly-navsteve-na-dvore-poslednich-rozemberku>>.

Konvence a kreativita v českém jazyce v polském Těšíně

Jiří Zeman, Věra Zelenková

jiri.zeman@uhk.cz; verekzel@seznam.cz

Ve dnech 3. a 4. září 2019 uspořádal Ústav slovanské filologie Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani ve spolupráci s Těšínským kulturním centrem v polském Těšíně (Cieszyn) již 10. mezinárodní bohemistickou konferenci s názvem *Konvence a kreativita v českém jazyce a literatuře*. V centru pozornosti byly dva základní pojmy lingvistické a literární komunikace a jejich vzájemné vztahy ze synchronního i diachronního hlediska.

V **plenárním zasedání** zazněl úvodní referát hlavního organizátora konference **M. Balowského**, který vsadil téma do širšího společenského kontextu. Ukázal, že lidské chování lze popsat na stupnici konvenční – nestandardní (tvůrčí). Poznávání světa a jeho odraz v jazyce se neprovádí jen konvenčními prostředky: zatímco konvenčnost patří k vnitřním rysům jazyka, kreativita je odrazem individuálního vnímání světa spojeného s tvůrčím chováním uživatelů jazyka. **M. Čechová** sledovala vztah obou pojmů z hlediska vývoje purismu a poukázala na vztah konvence, úzu a inovace v současném jazyce.

V plenárním zasedání pronesli své příspěvky rovněž **S. Urbanová** a **V. Viktora**, který pojal svou přednášku jako argumentačně přesvědčivou, ucelenou a promyšlenou reakci na názory některých mladších literárních historiků, již se staví odmítavě k termínu národního humanismu. **S. Urbanová** hovořila o nových přístupech k folklóru, a to zejména v oblasti lidových písní, a také o tom, jak s folklórními motivy pracuje současná česká literatura.

V **jazykové sekci** odeznělo pětadvacet referátů českých a polských lingvistů; odrazilo se v nich široké spektrum témat od konvence a kreativity v systému jazyka až po jejich projevy v komunikaci a přijímání uživateli jazyka. I když se příspěvky soustřeďovaly na vztah mezi oběma pojmy, v centru jejich pozornosti byla hlavně kreativita: zatímco konvenčnost v jazyce referenti spojovali hlavně se státností (někteří ji nepřímě ztotožňovali s kodifikací), kreativita podle nich odráží dynamiku vývoje jazyka a verbální komunikace.

Skupina referátů se zabývala konvencí a inovací v gramatickém systému češtiny; všechny se opíraly o materiál Českého národního korpusu. **K. Osolobě** a **H. Žižková** se zaměřily na reduplikace v etymologických figurách založených na skládání a lexikálním záporu (*hlava nehlava*) a jejich význam, jde o produktivní prostředek častý zejména v publicistických textech. **M. Vondráček** upozornil na rozpor mezi stávajícím popisem substantiv pomnožných, hromadných a látkových a jejich skutečným používáním. **J. Kolářová** sledovala (ne)konvenčnost na základě tvoření univerbiátů a procesy kreativity v slovtvorných procesech. **J. Bílková** se věnovala vývojové dynamice jazyka na syntaktické rovině; na základě užívání spojky *aby* popsala způsob pronikání syntaktických inovací do spisovného jazyka a změny v jejich stylovém

hodnocení. Autoři příspěvků na konkrétním materiálu dokumentovali, že kreativitu nelze označit za neúčelnou, narušující systém jazyka, jejímž výsledkem jsou jazykové „chyby“, ale je zpravidla vedena snahou vyjádřit nové, odlišné významy.

Značná pozornost byla orientována na kreativitu v slovní zásobě. **A. M. Černá** sledovala na základě středověkého textu s první informací o slonovi v Praze, jak byla tato zpráva kreativně přejímána dalšími středověkými texty a jak se kreativita promítla do pojmenování tohoto živočicha. **M. Spěváčková** se zaměřila na verba dicendi v rukopisech Dalimilovy kroniky, na jejich funkci v textu a proměnu jejich stylového hodnocení. Referáty zároveň ukázaly, jak se původně kreativní jazykové prvky postupně začleňovaly do systému češtiny. **A. Adamovičová** na základě materiálu z Pražského mluveného korpusu analyzovala frekvenci, užití, funkci a preference částic v rámci sociolingvistických parametrů (věk, pohlaví, vzdělání); na tomto základě názorně poukázala, jak je jejich užití podmíněné kreativitou mluvčích. **J. Jelínek** se věnoval kreativním prvkům „krhútských“ neologismů, které český spisovatel T. R. Field zpracoval ve svém slovníkovém díle Praskršno. **E. Michalská** poukázala na vztah konvence a kreativity při ustalování právní terminologie v češtině a polštině. Další referáty byly věnovány kreativitě v oblasti frazeologie: podle **G. Balowské** frazémy dobře ilustrují, jak člověk pomocí jazyka interpretuje a utváří obraz okolní reality a jak frazémy odrážejí společenské i individuální vnímání světa. Na význam zařazení frazeologie do výuky češtiny pro cizince a na způsoby rozvoje kreativity poukázal **J. Hasil**.

Jazyková kreativita se projevuje také v překladech. **D. Svobodová** srovnávala užívání názvů zahraničních filmů a seriálů v Polsku a České republice a popsala strategie distribučních společností při výběru názvů (zda jsou překládány, upravovány nebo nahrazovány jiným titulem). Referáty polských lingvistů řešily problémy překladu literárních textů, a to jak starších (bible), tak nové prózy.

Stranou pozornosti nezůstala kreativita v různých komunikačních sférách. **J. Hoffmannová** analyzovala frekvenci vybraných diskurzivních ukazatelů (*no, jo, hm*), jejich opakování (*no no, jo jo jo*) na počátku replik a míru jejich konvencionalizace v neoficiální komunikaci; mluvčí jimi dává najevo, že komunikačního partnera poslouchá (souhlasí s ním), fungují také jako uvozovací a navazovací prostředek v rozhovoru. **J. Zeman** na základě nákupní komunikace charakterizoval napětí mezi konvencí a kreativitou v rozhovoru a jejich odraz v individuálním kontaktu komunikantů. **H. Chýlová** se zaměřila na kreativitu a konvenci v jazyce youtuberů a vlogerů. Soustředila se na lexikální prostředky – jejich expresivitu a individuální rysy – v kontrastu s prostředky konvenčními. Uplatnění kreativity v mediální komunikaci popsala na základě rozboru publicistického pořadu GEN **K. Žvaková**. Referáty zároveň naznačily některé problémy s vymezením konvence a kreativity v komunikaci, protože důležitou roli zde hrají společenské normy týkající se jak verbální složky, tak i chování.

Značnou pozornost vzbudil referát **D. Hlaváčkové, M. Košťálové** a **L. Brychtové**. Analyzoval mluvený projev pacientů s afázií a srovnával jej s charakteristickými rysy běžně mluvené češtiny. Na konkrétních příkladech autorky poukázaly, jak

obtížné je u těchto osob určit, co je konvenční, kreativní a co je už znakem onemocnění (patologie).

Celá sekce byla věnována didaktickým aspektům konvence a kreativity. Zaměření konference umožnilo sledovat vybrané jevy z výuky češtiny jako cizího jazyka: cizinci se při osvojování jazyka často střetávají s problémy, které odkrývají některé systémové i nesystémové zvláštnosti češtiny. **M. Hrdličku** zajímaly rozdíly ve vývoji jazykové normy mluvčími rodilými i nerodilými a popis jazykového systému pro potřeby jinojazyčných mluvčích. **S. Škodová** a **J. Zasina** se zabývali variantností v užívání předpon u sloves pohybu (*jíť, jet*) nerodilými mluvčími češtiny. **J. Lukášová** poukázala na základě metody řízeného rozhovoru a dotazníku, které se týkaly gramatiky v hodinách praktické jazykové výchovy češtiny pro cizince, na rozdílné postavení gramatiky ve výuce mateřského a cizího jazyka. **J. Korbutová** prezentovala projekt *Čeština 2.0*: jde o internetový slovník obsahující zejména výrazy regionální, slangové, obecněčeské a vulgarismy. Referát prezentoval problémy doprovázející jeho vznik a také reakce uživatelů na něj. **H. Hasilová** se zamýšlela nad formou textů určených pro cizojazyčnou výuku – zda je adaptovat nebo ponechávat v autentické podobě – a jak rozvíjejí celkovou komunikační kompetenci studentů.

Početně skromnější **sekce literární** přinesla různorodá témata, odlišná pojetí i hojně diskuse. Příspěvky byly řazeny podle tématu a dobového zaměření. Zaznělo zde devět příspěvků zaměřených literárněhistoricky i interpretačně a také tři referáty týkající se didaktiky literatury. Jednotlivé příspěvky se dotkly rozmanitých údobí: od středověku, přes humanismus, 19. století, až po století 20., s přesahy k folkloru a k divadlu. Sekce didaktická byla zaměřena výhradně na kvantitativní a kvalitativní výzkum.

O tom, že kreativita nemusí být spojena pouze s moderními texty, přinesl důkaz **J. Novotný**. Poukázal na neobvykle osobitý autorský rukopis kronikáře Kosmy, jenž zřejmě úmyslně a opakovaně porušoval chronologickou kompozici knihy. Příspěvkem **A. Pajákové** jsme se přenesli do poloviny 19. století. V korespondenci mezi Michalem Šandou a Karlem Havlíčkem Borovským vysledovala princip hry scrabble jako jeden z motivů diskursu. **I. Harák** podrobil hlubší analýze filozoficky pojatý text *Kulhavý poutník* Josefa Čapka, zasadil jej do širšího evropského kontextu a zaměřil se na zhodnocení jeho moderních i postmoderních znaků. **R. Sliwka** se věnoval vybraným pořadům z hlediska imagologie a komunikační strategie v tématu *Konvence a kreativity v českých kulinařských programech*.

Následujícího dne se **B. Hoffmann** zaměřil na režijní kreativitu K. H. Hilara a D. Špinara v Národním divadle v letech 1921–1935 a ve druhé dekádě 21. století. Svým příspěvkem vyvolal velkou diskusi o směřování současného divadla a o tom, jakou roli Národní divadlo hraje dnes, zda by mělo přistupovat ke klasickým textům pietně a konvenčně, nebo tvořivě a provokativně. O dobovém (ne)přijetí románu *Kámen a bolest* Karla Schulze mluvila **V. Zelenková**, všímala si rozporů v pohledu kritiků z řad katolické obce na straně jedné a Schulzových přátel-spisovatelů na straně druhé.

V. Brčáková hovořila o próze Ladislava Fukse, otevřela otázku, zda se v případě románu *Spalovač mrtvol* jedná o psychologický román či o společenský román s psychologickými prvky a v souvislosti s tím zdůraznila smysl porušení žánrových konvencí. Sekce byla zakončena příspěvkem **J. Cieślaka** o kreativité v aoalžské literatuře, v němž se rovněž dotkl problematiky rozdílů mezi dialekty dané oblasti.

V závěru konference se pozornost přenesla také na didaktiku literatury. **K. Šmakalová** prezentovala průběžné výsledky výzkumu, jehož cílem bylo zjistit, kdo dnes plní roli hrdiny v představách školáků. **M. Mašat** představil poznatky, jež také vyplynuly z výzkumu a jež se týkají míry recepce a interpretace knihy *O holčičce z jiného světa* s ohledem na věk žáků. Dílčími výsledky výzkumu prekonceptů a jejich zdrojů, získanými metodou ohniskových skupin, přispěla **L. Nosková** k diskusi o dětském čtenáři a jeho zaměření.

Stalo se již tradicí, že součástí polských bohemistických konferencí jsou exkurze. Letošní konferenci vhodně doplnila návštěva Muzea těšínského Slezska, procházka po historické části města a přijetí na těšínské radnici.

Z literárního muzea: Šebestián Hněvkovský

Josef Peřina

Josef. Perina@ujep.cz

Na život a dílo obrozenského literáta Šebestiána Hněvkovského (1770–1847) se pozvolna snáší prach zapomnění. Pro dnešní čtenářskou generaci je jeho jméno již jen pouhým prázdným pojmem zmiňovaným v literární výchově v souvislosti s Puchmajerovou básnickou družinou, o jeho tvorbu nejeví v současné době až na drobné zmínky zájem ani literární věda. Nezaslouženě, neboť jeho literární působení představovalo ve své době progresivní vývojový trend, naznačující další směřování české literatury v první polovině 19. století.

Šebestián Hněvkovský¹ se narodil jako jedno z deseti dětí v rodině koželuha a řezníka v malém středočeském městečku Žebráku. Jeho vztah k literatuře začali formovat již v jeho dětském věku rodiče, otec vášnivý čtenář a matka, která mu vypravovala staré pověsti a legendy. Mladý talentovaný chlapec začal po absolvování hlavní školy v Berouně studovat piaristické gymnázium v Praze, které řídil známý osvěcenský historik a patriot Gelasius Dobner, a po jeho absolvování zahájil studium filozofie a práv, kde na něho působili vynikající učitelé, především horlivý vlastenec Stanislav Vydra, dále pak Ignác Cornova, etik Karl Heinrich Seibt a estetik August Gottlieb Meissner.² Dva posledně jmenovaní měli pak na něho i jeho spolužáka

¹ Celé jméno Hněvkovského znělo Šebestián Josef Karel Hněvkovský

² A. G. Meissner byl prvním protestantem, který přednášel na pražské univerzitě od roku 1620.

Vojtěcha Nejedlého, rovněž rodáka ze Žebráka, rozhodující vliv při rozvíjení jejich zájmu o literaturu a podněcovali i jejich zájem o vlastní básnickou tvorbu. A. G. Meissner studenty zasvěcoval do tajů prozodie a tvůrčího psaní, K. H. Seibt pak byl propagátorem západní almanachové módy, v níž měli dominantní postavení básníci J. W. Gleim, Ch. M. Wieland, G. A. Bürger a F. G. Klopstock. Oba studenty tím získali pro soustavnou básnickou činnost, o kterou se oba pokoušeli již od gymnaziálních studií, stejně tak jako jejich vrstevníka, studenta teologie Antonína Jaroslava Puchmajera, s nímž se na univerzitě spřátelili. Rozhodujícím impulsem pro jejich další básnické směřování byl almanach mladých tvůrců göttingenského Heinbundu a almanach českých Němců *Erstinge unserer einsamen Stunden*.³ Tyto literární aktivity je přivedly k myšlence vydat obdobný český almanach reprezentující současnou českou básnickou tvorbu. Se svými básnickými pokusy a básněmi dalších mladých lidí se proto obrátili na Josefa Dobrovského, který jim imponoval svým požadavkem sylabotónické prozodie pro českou poezii,⁴ aby jejich básně posoudil. Hodnocení bylo příznivé, a tak vzniku básnického almanachu *Sebrání básní a zpěvů*, jehož první svazek vyšel roku 1795, nestálo nic v cestě. Šebestián Hněvkovský sehrál pak i dominantní roli při jeho přípravě a vydání a stal se kmenovým přispěvatelem všech jeho pěti svazků.⁵

Šebestián Hněvkovský byl jedním z organizátorů vydání almanachu a zároveň i rozhodující osobností, která profilovala jeho podobu. V 90. letech byla česky psaná literatura rozdělena na vyšší, určenou vzdělaným čtenářům, a nižší směřovanou k čtenářům lidovým. Prvá se snažila dát čtenáři zvyklému na náročnější cizojazyčná díla podobnou četbu v češtině, druhou pak představovaly pololidové útvary, kterými byly kramářské písně, dále pak knížky lidového čtení a konečně i ústně tradované útvary folklorní tvorby. Část básnické skupiny reprezentovaná Puchmajerem prosazovala tezi, že je potřeba preferovat a rozvíjet náročnější poezii určenou vzdělaným, neboť prostý lid má svou pro něj určenou umělou tvorbu i své folklorní literární žánry. Hněvkovský si uvědomoval, že rozvíjení pouze vyšší literatury, často imitující cizí vzory, je slepá ulička českého básnictví směřující k exkluzivnosti. Jeho záměrem proto bylo rozvíjet původní českou tvorbu určenou prostým čtenářům na vyšší umělecké úrovni s cílem pozvednout jejich literární kultivaci. Zřetelné je to patrně především v jeho baladách, které psal především v době svého prvního zaměstnání v Plánici u Klatov v letech 1795–1805. Vychází v nich tematicky i kompozičně hlavně z kramářských písní, které byly mezi lidem velmi oblíbené. Hněvkovský je zbavuje výrazové obhroublosti a prozodické neumělosti, hojněji užívá i básnických prostředků. Prostý čtenář tak dostal do rukou četbu, na kterou byl zvyklý a zároveň pozvedala jeho literární vkus. Klasickým příkladem je jeho sentimentálně nesená balada *Vnislav a Běla*, v níž mladá dívka poruší snoubenci slib věrnosti a chce se provdat za jiného muže, který ji svedl majetkem. Vnislav se vrací v den jejich svatby, zraní ženicha, zabije stráž a je zatčen a následně odsouzen k smrti. Běla si uvědomuje

³ Dva svazky tohoto almanachu vyšly v letech 1791 a 1792.

⁴ Josef Dobrovský vznesl tento požadavek v pojednání *Böhmische Prosodie* z roku 1795.

⁵ Další čtyři svazky vyšly v letech 1797, 1798, 1802 a 1814. Poslední tři vyšly pod názvem *Nové básně*.

svou vinu a skokem z okna páchá sebevraždu a následně je pochována s Vnislavem v jednom hrobě. Hněvkovského zpracování této balady vycházející z předlohy kramářské písně dodalo básni novou uměleckou kvalitu. Lidem se v nové podobě natolik zalíbila, že zpětně zlidověla a zůstala živou a oblíbenou básní až do první poloviny 20. století. Čtenáři byli dokonce přesvědčeni, že líčí skutečnou historickou událost a v jednotlivých regionech si dokonce lokalizovali místo hrobu nešťastných snoubenců. Progresivním rysem v této baladě jsou nesporně i některé prvky předznamenávající nástup romantismu, např. motiv rozervaného vězně a zklamání ze ztraceného snu. Důrazem na zachovávání žebříčku morálních hodnot, především dodržování věrnosti, nepodléhání touze po majetku, zlobě a nenávisti, směřujícím k jejich zachování tak Hněvkovský do balady vnesl i klasicistickou didaxi s cílem přispět k výchově vnitřně vyrovnaného harmonického člověka.

Tvůrčím způsobem zpracovával i témata balad fantastických a hrůzostrašných, kterými byly *Půlnoční soud v Klatovech*, *Vyšehradský sloup*, *Přesmrtná historie o Drahomíře a Bezhlavý kněz*, ve kterých vyšel ze starých pověstí, jejichž původní verze byla poznamenána pověřivostí. Hněvkovský je pojal burleskním způsobem, jímž ironizoval právě jejich pověrečný nános. Prvá z nich těží z regionální klatovské pověsti o založení školy v Klatovech, zachycené ve staré kronice tohoto města ze 17. století, s níž se seznámil za svého pobytu v Plánici, druhá vychází z pražské pověsti vážící se k dodnes ne zcela vysvětlené existenci vyšehradského menhiru. Třetí je věnována pověsti o potrestání hříšné ženy, která se na pražských Hradčanech propadla s vozem i koňmi do pekla. Pověst o Drahomíře a bezhlavém knězi měl Hněvkovský možnost poznat i v jejich zpracování v podobě jarmarečních písní. Původní české náměty tak aktualizoval a velmi vtipně využil v duchu osvícenství ke kritice pověřivosti a k osvětě.

Zvláštní místo mezi Hněvkovského baladami zaujímá báseň *Dudák* inspirovaná na rozdíl od předchozích balad, v nichž čerpal z pověstí obsažených v starých kronikách, folklorní pověstí z Prácheňska o zakletých dudách. V lidové verzi byl dudák v touze po majetku sveden čerty u šibeničního vrchu. Hněvkovský původní obsah pověsti zbavil fantastičnosti tím, že vypustil motiv čertů a jako příčinu jeho zakletí k věčnému hraní v jihočeských lesích uvedl dudákův nectný život a neúctu k morálním zásadám. Prokleje ho starý poustevník, kterého v postní den svádí k nepravostem. Báseň díky tomu dostala klasicistní didaktickou pointu. Hněvkovského přístup k lidové pověsti a dodání její původní verzi obecnější výchovné zaměření dovoluje konstatovat, že se v podstatě jedná o jeden z prvních pokusů o ohlasovou poezii.

Za svého plánického působení napsal i svůj známý směšnohrdinský epos *Děvín*, který došel obliby ve všech čtenářských vrstvách. Zařadil se jím do řady klasicistních autorů, mezi něž patřili např. Alexander Pope eposem *Uloupená kadeř*, a Francois Voltaire eposem *Panna*, kteří tento žánr využívali. Hněvkovský zvolil téma dívčí války k burlesknímu zesměšnění soudobé šlechty, která v osvěcenské době byla už na odchodu ze svého tradičního postavení na historické scéně, a zejména pak v duchu klasicistní didaxe k ironizování vlastností soudobých mužů a žen. Jako příklad

Ize uvést jeho pojetí příběhu Ctirada a Šárky, v níž vystupuje Ctirad v podobě ješitného starce přesvědčeného o svém půvabu a přitažlivosti pro ženy. Lstivá a vychytalá Šárka toho umně využívá a přivede nakonec tohoto „reka“ k záhubě. Zdá se, že takovýto příběh má dokonce svou nadčasovou platnost, přiznáme-li si, že i dnes se řada namyšlených starších mužů stává obětí mladých žen toužících po majetku. Vtipným způsobem též Hněvkovský alegoricky komentuje tehdejší společenskou situaci a poměry vládnoucí na české literární scéně. Báseň došla velké obliby mezi čtenářstvem a její jednotlivé pasáže byly často využívány při literárních besídkách a deklamačních večírcích. Za svého působení v Žebráku v letech 1805–1826, kde zastával funkci radního, toto dílo přepracoval do podoby nesoucí název *Děvín. Báseň romantickohrdinská*, která se již takového ohlasu jako její prvá verze nedočkala.

V letech 1826–1836 působil Hněvkovský jako purkmistr v Poličce, od roku 1836 až do své smrti žil jako penzista v Praze. V těchto letech už byla jeho literární tvorba daleko za svým zenitem. Napsal ještě epickou skladbu *Doktor Faust*, v níž zpracoval známou pražskou pověst o učeném muži, který se zaprodal temným silám. Pokusil se též o dramatickou tvorbu. Jeho veselohra *Námluvy v Koloději* a pokus o historické drama *Král Otakar II.* však již nedošly valného ohlasu.

V této době přispíval i do českých časopisů, především pak do České včely, Časopisu Českého muzea, Květů českých a almanachu Denice. Jako literární teoretik vydal roku 1820 spisek *Zlomky o českém básnictví, zvláště pak o prozódii*, v němž polemizoval s dílem F. Palackého a P. J. Šafaříka *Počátkové českého básnictví obzvláště prozodie* a obhajoval sylabotónický prozodický systém Josefa Dobrovského.

Přínos Šebestiána Hněvkovského pro vývoj české literatury 19. století spočívá především v tom, že otevřel cestu ke vzniku náročné české literatury, české jazykem i specificky českým obsahem, výrazně přispěl ke zvýšení literární kultivace lidových čtenářských vrstev a v neposlední řadě i tím, že pootevřel cestu k ohlasové poezii.

Jeho hrob na pražských Olšanech má tvar zvonu, jímž jeho autor výstižně symbolizoval Hněvkovského tvorbu jako zvonění do nové etapy vývoje českého básnictví.

Ukázku básně Dudák, která vyšla v almanachu *Nové básně* A. J. Puchmajera roku 1798, najdete na webových stránkách časopisu: <ceskyjazykaliteratura.cz>

Plzeňské reflexe aktuálních problémů učitelského studia bohemistiky

Jasňa Pacovská

pacovskaj@seznam.cz

Kterými vlastnostmi se vyznačuje dobrý učitel, tedy učitel-vzor, na kterého vzpomínáme ještě dlouho poté, co opustíme školu? Čím nás stále oslovuje? Podobné otázky si kladou absolventi učitelského studia, aby jim odpovědi odhalily cestu, kterou by se měli vydat ve vlastní praxi. Uváděmuj si totiž, že úspěch školy se odvíjí od učitele. Ten je dokáže nadchnout pro témata, o která se dosud nezajímal, může je motivovat k poznávání nejrůznějších oblastí života a vzbudit touhu po vzdělávání. Budoucí učitelé hledají principy, které formují učitele, jenž naučí a současně ho mají žáci rádi a na jeho hodiny se těší. Hledání optimálního pedagogického působení je zdoluhavé, vlastně někdy i celoživotní. Musí se opírat o teorii oboru a současně vycházet z pedagogické praxe.

Publikace *Od praxe k teorii a zpět ve vyučování češtině*, kterou vydala Západočeská univerzita v Plzni v roce 2019, nabízí odpovědi na mnohé otázky začínajících učitelů. Editorkami kolektivní monografie jsou Marie Čechová a Martina Spěváčková, autorský kolektiv tvoří pedagogové z Katedry českého jazyka a literatury Západočeské univerzity v Plzni a jejich spolupracovníci: Vladimíra Brčáková, Marie Čechová, David Franta, Milan Hrdlička, Helena Chýlová, Jitka Málková, Jaroslava Nováková, Jiří Novotný, Růžena Písková, Martina Spěváčková, Zdeněk Suda, Stanislav Štěpáník, Jana Vaňková, Jana Vejvodová a Viktor Viktora. Takto početný autorský kolektiv může ve čtenáři vzbudit obavu, že se bude pročítat souborem tematicky disparátních příspěvků. Již po prvotním seznámení s textem však čtenář zjišťuje, že má před sebou kompaktní celek se zřetelnou jednotící linií. Je jí příprava studentů bohemistiky na vlastní výuku češtiny. Dominuje tu přístup, který vychází od výzkumu stavu praxe. Výsledky zkoumání se pak opět k praxi vracejí a obohacují ji. Dosud odborná literatura představovala postup, který směřoval od teorie k praxi.

Stěžejním příspěvkem je úvodní text Marie Čechové, v němž jsou pojmenovány klíčové problémy, na jejichž řešení se budoucí učitel musí připravit. V přístupu autorky nalezneme řadu odpovědí na otázky, které si budoucí učitelé kladou. Autorka vychází ze zjištění, které potvrzuje mnohaletá praxe, a to, že v centru školy stojí učitel. Jedině dobrý učitel je zárukou dobré výchovy a kvalitního vzdělání. Jak říká M. Čechová *přes svého učitele si vytváří dítě vztah ke škole a ke vzdělání vůbec* (s. 8). Je třeba, aby učitel poznatky svého oboru rozvíjel v souladu s potřebami společenské praxe, aby měl na zřeteli praktičnost vzdělávání, což ovšem neznamená totéž, co *čistě utilitární požadavky současných odvětví sociálně-ekonomických* (s. 6). Jedině pochopí-li žák, že poznání, které mu škola nabízí, využije i za jejími zdmi, bude ke vzdělání motivován, bude jej nejen absorbovat, ale bude se na něm i sám aktivně podílet. M. Čechová zdůrazňuje, že nestačí žáka vybavit poznatky, ale že je třeba ho vést k přemýšlení o světě, o mezilidských vztazích, pěstovat v něm úctu k bližním a respekt i k těm, kteří se odlišují od většinové populace. K tomu lze směřovat kultivací jazyka. Ten by měl být oproštěn od manipulativních tendencí a měl by vést k celkové kultivaci chování. Na konkrétních příkladech autorka ukazuje, jak lze prostřednictvím jazyka a řeči působit na mládež. Výuku významně ovlivňují metody její realizace. Nabízí se jich velké množství a stále nové přibývají v souvislosti s rozvíjející

se moderní technikou. V této situaci považujeme za vhodné spolu s M. Čechovou zmínit práci s chybou. Ta by neměla žáka stigmatizovat, zdůrazňovat jeho nedostatky, ale měla by se stát pozitivním hybatelem výuky, a to jak u žáka, tak u učitele.

Budoucímu učiteli nestačí kvalitní teoretické zázemí. Významný je vlastní prožitek, který mu poskytne pedagogická praxe; ta má velký psychologicko-propedeutický význam. Jedině propojení pedagogické praxe s osvojenou teorií je základem kvalitní přípravy učitele – v našem případě češtináře. Následující příspěvky dokládají relevanci této myšlenky.

Na zmíněný úvodní text navazují tři kapitoly, které sdružují texty zaměřené na význam pedagogické praxe ve studiu učitelství češtiny (kapitola 2.), na otázky systému spisovného jazyka z pohledu bohemistiky (kapitola 3.) a na problémy integrované a specializované orientace výuky češtiny (kapitola 4.). 5. kapitola je věnována historickému přehledu studia bohemistiky v Plzni. Viktor Viktora v ní představuje pracoviště, které má významnou roli v rozvoji bohemistiky a je nezanedbatelné také z hlediska didaktického výzkumu výuky češtiny. To ostatně dokládá celá monografie.

V naší recenzi se nebudeme podrobně zabývat jednotlivými příspěvky, předpokládáme, že si publikace najde svou cestu ke čtenářům, tedy k absolventům vysokoškolského studia učitelství češtiny a ke stávajícím učitelům. Ti sami zhodnotí přínos jednotlivých témat pro praxi a určitě naleznou inspirační zdroje pro vlastní výuku. Považujeme za vhodné vyzdvihnout několik témat, která opakovaně rezonují ve více textech.

Zásadní význam pro celou monografii má akcentování pedagogické praxe. Ta neulpívá v rovině obecných proklamací, ale čtenář se seznamuje s jejími konkrétními, dosud ne příliš rozšířenými formami. Příkladem jsou mikrovýstupy, o nichž se dovídáme z textu J. Vejvodové. Mikrovýstupy vedou studenty učitelství ke vzájemné kooperaci. Podstatnou devizou této činnosti je propojení vlastního zážitku s reflexí spolužáků. Pojetí praxe vychází z pevného teoretického podloží. To se opírá o českou didaktickou tradici, ale také o nově etablované pohledy. S. Štěpáník představuje tzv. transdisciplinární didaktiku, která vychází z konceptu didaktické znalosti obsahu. V duchu tohoto pojetí by měl učitel uvažovat o didaktickém potenciálu obsahu vzdělání. Podle tohoto potenciálu by měl obsah vhodně zvolit a adekvátně jej didakticky zpřístupnit žákům. Rozvíjení didaktické znalosti obsahu dává studentům *možnost zhodnotit jeho didaktický potenciál a přemýšlet o vztahu učiva, cílů výuky a využívání didaktických postupů* (Štěpáník, s. 44).

Při četbě většiny příspěvků se čtenář průběžně ujišťuje o klíčové roli českého jazyka v rozvíjení mravních hodnot, emočního prožívání a estetického vnímání u dětí a adolescentů. Toto výchovné směřování předmětu je vlastní všem jeho složkám. V. Brčáková popisuje komunikační (konstruktivistický) model literární výchovy, který vede žáka k tvořivé expresivitě, *odkrývá poznání jak estetickovědní povahy, tak osobnostních vlastností žáka, vede k respektu názorové heterogenity a k potřebě argumentačně obhajovat vlastní pojetí poznatků a hodnot* (s. 55). Velice často diskutovaným tématem ve výuce češtiny je možnost integrace jednotlivých složek předmětu: složky jazykové, komunikačně-slohové a literární. Několik modelů integrované výuky českého jazyka a literatury představuje D. Franta; poukazuje na jejich přednosti a současně odhaluje jejich limity.

Ze široké nabídky podnětů a výzev, které kolektiv autorů svou publikací nabízí studentům učitelství češtiny a stávajícím učitelům, jsme vybrali pouze zlomek. Čtenář odhalí určitě mnohé další. Je na jeho zvážení, které náměty přenese do vlastní praxe. Představenou publikaci lze vnímat také jako učební text, neboť ji uzavírá bohatý seznam odborné literatury, z níž čtenář může vycházet při svém dalším vzdělávání. Kniha je vstřícná vůči čtenáři, orientaci v ní napomáhá věcný a jmenný rejstřík. Publikací postupuje autorský entusiasmus. Očekáváme, že se přenese i na čtenáře.

Studie a články

ADAM, R. <i>Postup při morfologickém rozboru slovesných tvarů</i>	3/116
ADAM, R. <i>V karanténě s Novou školou aneb Říkej věty v množném čísle, slepče!</i>	5/235
Čechová, M. <i>Sedmdesáté narozeniny Českého jazyka a literatury</i>	5/209
Čechová, M. <i>Některé přežívající mýty o češtině</i>	2/53
GEORGIEVA, S. <i>Čeští spisovatelé a novináři v kontextu bulharských dějin a generace májovců v období bulharského národního obrození</i>	2/71
GILK, E. <i>Jiné „druhé“ město. K autorské poetice Michala Ajvaze</i>	1/14
HIRSCHOVÁ, M. <i>Reakce na článek Psaní čárky před slučovací spojkou a ve složitém souvětí</i>	5/232
HRDINA, M. <i>K otázce terminologie dějin literatury ve školní literární výchově</i>	3/112
HRDLIČKA, M. <i>O lingvodidaktických popisech češtiny nejen pro potřeby cizinců</i>	4/177
JALUŠKA, M. <i>Různí Rolandové. Rukopisné verze středověkých textů a co s nimi?</i>	3/129
JANÁČKOVÁ, J. <i>Stůl prostřený k uctění Karla Havlíčka Borovského K blížícímu se jubileu – 200 let od jeho narození</i>	5/228
JANOVEC, L. <i>Sociální síť, žák a škola</i>	4/157
JEDLIČKOVÁ, A. <i>„Ma-ma-maminko-podívejte se, co mám!“ Řeč dětských postav v prózách Boženy Němcové</i>	2/57
JEDLIČKOVÁ, A. <i>Jak otevřít Babičku? Nejde o místo, ale o klíč</i>	5/219
JINDRÁČEK, V. <i>K žánrovému systému prostředků Erbenovy Kytice</i>	1/7
LEDERBUCHOVÁ, L. <i>Jak čtou osmáci? Příspěvek do diskuse</i>	3/122
MAŠÁT, M. <i>Výuka literární výchovy v kontextu současné oborové didaktiky literatury</i>	4/162
ORSÁKOVÁ, K. <i>Proslov k 45. výročí Olympiády v českém jazyce</i>	2/78
PECHNÍK, O. <i>Obraz šamanismu v české próze po roce 2000</i>	1/26
RYSOVÁ, Kateřina. <i>Jubilejní 45. ročník Olympiády v českém jazyce</i>	1/1
ŠEBESTA, K.; HEDIN, T. <i>Čtenářská gramotnost a umění číst</i>	1/20
ŠMEJKALOVÁ, M.; ELIÁŠKOVÁ, K. <i>Český jazyk a literatura v posledních deseti letech</i>	5/212
ŠTĚPÁN, J. <i>Psaní čárky před slučovací spojkou a ve složitém souvětí</i>	3/125
ŠTĚPÁNÍK, S. <i>O paradoxu středoškolské výuky českého jazyka a literatury</i>	3/105
TOMÁŠEK, M. <i>Devatero učebnicových cest k impresionismu a polský přídavek jako inspirace</i>	4/184
VALA, J. <i>Jak čtou osmáci?</i>	2/64
ZIMOVÁ, L. <i>Nepravé věty vedlejší ve škole</i>	4/169

Z nové umělecké literatury

GILK, E. <i>Alena Morštajnová v novém románu i na divadelních prknech</i>	2/81
GILK, E. <i>Zdařilý kaleidoskop meziválečné literatury</i>	5/240
HOFFMANN, B. <i>Dvě poslední básnické knihy Ivana Wernische</i>	4/192
KRÁLÍKOVÁ, A. <i>Rozdvojený svět Anny Címy (a jiné české debuty)</i>	3/135
ULMANOVÁ, H. <i>Velký americký román 20. a 21. století</i>	1/32

Jazyková poradna

HRDLIČKA, M. <i>Mnoho žáků, nebo mnozí žáci?</i>	2/85
HRDLIČKA, M. <i>Proč čtyři roky, ale pět let?</i>	5/244
SVOBODOVÁ, I. <i>Kvantita samohlásek v odvozených slovech</i>	1/37
SVOBODOVÁ, I. <i>Psaní velkých písmen ve jménech serverů, webových stránek a internetových firem</i>	3/139
SVOBODOVÁ, I. <i>Určování řídicích a závislých větných členů</i>	4/197

Rozhledy

ADAMOVIČOVÁ, A. <i>Profesor František Čermák – významné životní jubileum</i>	3/141
BOZDĚCHOVÁ, I. <i>Česká škola bez hranic a česká jazyková budoucnost v zahraničí</i>	2/88
DUŠEK, J. <i>Vývoj češtiny a starší česká literatura v expozicích a programech NPÚ, vhodných pro víceletá gymnázia</i>	5/247
HASIL, J. <i>11. setkání učitelů u krajanů a lektorů češtiny v zahraničí</i>	2/90
HASIL, J. <i>Moravská zemská knihovna letos uspořádala Bohemistický seminář v Ústí nad Labem</i>	3/146
HASIL, J. <i>Velikonoce a velikonoční koledování</i>	4/200
HOMOLKOVÁ, K. <i>O dietěti, jazyku, literatuře: inspirace nejen pro vědce</i>	2/91
LEDERBUCHOVÁ, L. <i>Jubilant Bohuslav Hoffmann</i>	4/198
VLČKOVÁ-MEJVALDOVÁ, J.; ŠTĚPÁNÍK, S. <i>Spisovná čeština a jazyková kultura na FF UPOL</i>	1/39
PEŘINA, J. <i>Z literárního muzea: Matěj Anastazia Šimáček</i>	1/40
PEŘINA, J. <i>Z literárního muzea: Egon Erwin Kisch</i>	3/147
PEŘINA, J. <i>Z literárního muzea: Šebestián Hněvkovský</i>	5/253
RESSLOVÁ, V. <i>Lektorát českého jazyka na Dilliské univerzitě</i>	3/143
RYSOVÁ, Kateřina. <i>Odborný seminář Jazyk, text, dialog</i>	4/203
SVOBODOVÁ, J. <i>Vzpomínka na profesora Jaroslava Hubáčka</i>	5/245
VIKTORA, V. <i>Z literárního muzea: Josef Václav Frič</i>	2/94
VIKTORA, V. <i>Z literárního muzea: Z literárního muzea: Viktorin Kornel ze Všehrd</i>	4/203
ZEMAN, J.; ZELENKOVÁ, V. <i>Konvence a kreativita v českém jazyce v polském Těšíně</i>	5/250

Literatura

ČERNÁ, A. <i>Nově o Janu Žižkovi</i>	4/206
HNÍK, O. <i>Dvě kulatá výročí Oty Hofmana</i>	1/43
HOFFMANN, B. <i>Dvě nové amatérské profese Jiřího Suchého</i>	1/45
HOFFMANN, B. <i>Nejnovější vědecký pohled na tvorbu Bohumila Hrabala</i>	2/99
CHÝLOVÁ, H. <i>Jazyk a dialog</i>	3/151
LEDERBUCHOVÁ, L. <i>Monografie o Fuksově posledním románu</i>	1/47
LUKÁŠ, M. <i>Vydání kratších próz Vladimíra Macury</i>	2/102
PACOVSKÁ, J. <i>Plzeňské reflexe aktuálních problémů učitelského studia bohemistiky</i>	5/257
REDAKCE. <i>Výzva ke čtenářům</i>	2/104
VRBOVÁ, A. <i>Časopis Naše řeč – obsah 98.–101. ročníku</i>	3/152
ZELENKOVÁ, V. <i>O českém literárním samizdatu přehledně</i>	1/50
ZEMAN, J. <i>Ke kodifikaci výslovnosti v češtině</i>	2/97